

VALUL MARE DE PĂMÂNT. CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ PE AUTOSTRADA
2 BUCUREȘTI – CONSTANȚA, TRONSONUL CERNAVODĂ – MEDGIDIA, KM 159+000–
159+150, ZONA LOCALITĂȚII FĂCLIA, COM. SALIGNY, JUD. CONSTANȚA

OANA DAMIAN, MIHAI VASILE, EUGEN PARASCHIV-GRIGORE, ANDRA SAMSON,
IOANA PARASCHIV-GRIGORE, DANIEL ENE, FLORENTIN MUNTEANU, CONSTANTIN HAITĂ

THE LARGE EARTH VALLUM. PREVENTIVE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS, A 2 MOTORWAY TRAJECTORY,
BUCUREȘTI – CONSTANȚA, CERNAVODĂ – MEDGIDIA SECTOR, KM 159+000–159+150,
FĂCLIA – SALIGNY, CONSTANȚA COUNTY

The large earth vallum is a linear fortified complex, 41km long, crossing Dobrudja from West to East, continuously parallel to the former Carasu Valley, nowadays the Danube – Black Sea Canal. The preventive archaeological research campaigns 2011–2012 on the site of the large earth vallum was occasioned by the construction of the A2 motorway. following a brief review of the technical data concerning the Dobrudjan linear fortifications, especially the large earth vallum, as results of the field observations and investigations (trajectories, constituent and constructive elements – earth batters, ditches, forts and castles, dimensions, spatial and temporal relations), the present paper focuses on the new observations about the structure of this earthwork. the total width of the fortification (consisting of northern ditch, mound, southern ditch) was thus about 30–36 meters; the large earth vallum comprises two ditches: the northern one, 4–6.70 meters wide and 3–3.60 meters deep, the southern one, 3.60–6.50 meters wide and 2–3.90 meters deep, flanking a mound about 2–2.90 meters high, set back some 8–10.40 meters from the northern ditch edges. the mound was built using material dug from both contemporary ditches. considering the data recorded and the analysis of the archaeological finds (pottery and a weapon), the proposals for the dating the fortification indicate the 9th–10th centuries, allowing to restrain the interval to the 9th century.

KEYWORDS: Dobrudjan linear fortifications, valla, the large earth vallum, mound, ditch
CUVINTE CHEIE: fortificații liniare dobrogene, valuri, valul mare de pământ, rambleu, șanț

INTRODUCERE

Fortificațiile liniare care brăzdează centrul Dobrogei, între localitățile Cernavodă și Constanța, la sud de Canalul Dunăre – Marea Neagră, cunoscute sub numele de *valul mic de pământ*, *valul mare de pământ* și *valul de piatră* (Pl. I/1), au fost considerate un sistem, unitar sau compus din elemente succesive în timp și independente unul față de celălalt, a cărui cronologie și atribuire politico-militară a constituit și constituie încă sursa multor controverse științifice.

Construirea autostrăzii 2 București–Constanța, în special a tronsonului Cernavodă – Medgidia, a afectat traseul acestor fortificații liniare pe un segment de circa 100 m pentru fiecare dintre ele¹ (Pl. I/2)², permițând totodată cercetarea acestor monumente.

Obiectivul arheologic prezentat în contribuția de față reprezintă un segment din fortificația liniară *valul mare de pământ*, situat la sud-vest de localitatea Făclia³ și la vest de punctul Gura

¹ *Valul mic de pământ* a fost cercetat pe traseul Autostrăzii București–Constanța atât pe tronsonul cuprins între Cernavodă și Medgidia, km 169+800–171+000, în zona localității Peștera, în anul 2010 (Ioniță, Măgureanu 2011, 211), cât și pe tronsonul cuprins între Medgidia și Constanța, km 197+800–197+960, în extravilanul localității Valu lui Traian, în anul 2011 (Cliante *et alii* 2012, 294). *Valul mare de pământ* a fost cercetat pe tronsonul Autostrăzii București–Constanța cuprins între Cernavodă și Medgidia, km 159+000–159+150, în zona localității Făclia, în campaniile 2011–2012 (Damian *et alii* 2013, 216–217, nr. 121), iar *valul de piatră* a fost cercetat în aceeași perioadă, în zona km 155, de un colectiv coordonat de Traian Cliante.

² Autorii acestei contribuții adresează mulțumiri lui Andrei Măgureanu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”) pentru imaginea reflectând raportul dintre traseul A 2, tronsonul Cernavodă–Medgidia, și cel al fortificațiilor liniare dobrogene.

Ghermelelor, în primii 7 km vestici ai valului, amplasat într-o zonă mărginită la nord de o râpă naturală adâncă, ce pare să fi completat complexul din perspectiva fortificării (Pl. II./1–2, III.1, IV).

ISTORICUL CERCETĂRII

Fortificațiile liniare din spațiul Dunării Inferioare⁴ și, în special, cele din Dobrogea⁵ au beneficiat, de-a lungul timpului, de o bogată și variată literatură, în care însăși existența lor, prin traseele și orientarea șanțurilor lor, coroborate de eventuale izvoare scrise și arheologice, a condus la interesante considerații istorice, grevate de dificultăți majore, de la cea a parcurgerii de la o extremitate la alta din cauza lungimii până la cea a explorării din punct de vedere arheologic. Problema majoră a cercetării fortificațiilor liniare este legată de încadrarea cronologică, deoarece fie că traseul lor se desfășoară în zone puțin sau deloc locuite sau în spații în care intră în contact cu puține complexe arheologice bine datate, fie că în structura lor apar doar întâmplător elemente utile în acest sens.

Valul mare de pământ, cel mai scurt dintre cele trei valuri ce brăzdează mijlocul Dobrogei între Cernavodă și Constanța, măsoară 54 km sau, mai precis doar 41 km, dacă se ține cont de întreruperea sa între punctele Gura Ghermelelor și „La Pietre”⁶. Capătul vestic al valului se află pe malul drept al Dunării, la circa 1 km nord-vest de satul Cochirleni, la nord de Cetatea Pătului, deci în același loc cu cel al *valului mic de pământ*, iar cel estic la 1,5 km distanță de zidurile anticului *Tomis*. Pe o distanță de aproape 4 km, *valul mare* este construit prin supraînălțarea *valului mic de pământ*. Din locul în care se separă de *valul mic*, *valul mare de pământ* continuă în linie dreaptă spre est, pe o distanță de încă 3 km până în punctul numit Gura Ghermelelor, situat pe malul drept al văii Carasu, unde se întâlnește cu *valul de piatră*. Între Gura Ghermelelor și punctul „La Pietre” se constată o întrerupere a valului⁷, cei ce l-au înălțat considerând probabil că Valea Carasu, împreună cu malul său înalt, constituie o apărare naturală suficientă, nemaifiind nevoie de o dublare a ei printr-o fortificație artificială⁸. Din punctul „La Pietre”, valul își continuă traseul de-a lungul malului stâng al Văii Carasu, paralel cu valul de piatră și imediat la sud de acesta⁹. După ce străbate orașul Medgidia, unde a fost distrus de construcții, secționează cotul dealului Castelu și coboară în Valea Carasu, în apropiere de gara Dorobanțu, la est de Castelu și la 1 km vest de Poarta Albă, fiind intersectat aici de *valul de piatră*. Din acest loc se depărtează de *valul de piatră*, pornind spre răsărit, înscrie un fel de arc, lăsând la sud localitatea Murfatlar și coboară spre sud, mergând apoi aproape în linie dreaptă, până la țărmul mării, la 1 km sud de *valul mic de pământ*¹⁰, țărm pe care-l atinge în vestul Constanței, capătul său situându-se la 1–1,50 km distanță de zidurile

³ Cercetarea *valului mare de pământ* pe traseul Autostrăzii 2 București–Constanța, tronsonul cuprins între Cernavodă și Medgidia, km 159+000–159+150, în zona localității Făclia, efectuată în campaniile 2011–2012, a fost organizată de Muzeul Național de Istorie a României.

⁴ Pentru caracteristicile și semnificația fortificațiilor liniare în general, vezi Vulpe 1974, 267–270; Napoli 1997, 7–20, 109–112; Croitoru 2004, 125–150; Croitoru 2007.

⁵ Pentru bibliografia problemei valurilor din Dobrogea, vezi Barnea 1971, 97–120; Diaconu 1972, 373, nota 1; Rașev 1987, 49, nota 4; Napoli 1997, 341–358, fig. 217, 232–256, pl. XXV–XXVI; Mănușu-Adameșteanu 2001, 76–86; Bogdan Cătănciu 2006, 411–414 și pl. I; Damian 2015, 47–91.

⁶ Pentru descrierea traseului *valului mare de pământ*, vezi Michel 1862, 14–28, 32–35; Tocilescu 1900, 167–175; Schuchhardt 1918, 22–30; Vulpe 1938, 360–361; Barnea 1971, 99, harta IV; Diaconu 1972, 375; Petre 1973, 27, nota 3; Papuc 1992, 323–324; Napoli 1997, 342; Mănușu-Adameșteanu 2001, 78.

⁷ Întreruperea de 13 km a *valului mare de pământ*, constatată de Grigore Tocilescu și Carl Schuchhardt, nu apare pe planul lui Jules Michel, a cărui corectitudine de înregistrare a traseului nu poate fi contestată, având în vedere tocmai misiunea sa în Dobrogea anulului 1885, și anume studierea terenului în vederea construirii unui drum între Constanța și Rasova. De altfel, Jules Michel chiar precizează faptul că *valul mare de pământ*, care are cel mai accentuat profil dintre cele trei, poate fi urmărit fără întrerupere de la malul Dunării până la faleza Mării Negre (Michel 1862, 18). În legătură cu această întrerupere, Radu Vulpe considera că este un indiciu al faptului că valul, început concomitent de la extremități, nu a fost terminat, el explicând aceasta prin presiunea evenimentelor istorice (Vulpe 1938, 373). Aurelian Petre credea că întreruperea se datorează construcției căii ferate, care străbătea, pe vremea lui Tocilescu și Schuchhardt, mlăștinoasa vale Carasu și pentru al cărei terasament s-a folosit o uriașă cantitate de pământ, extrasă probabil din valul mare (Petre 1973, 31).

⁸ Barnea 1971, 99

⁹ Tocilescu 1900, 179. Gheorghe Papuc (1992, 324) precizează că pe toată porțiunea cuprinsă între punctul „La Pietre” și Gara Dorobanțu, ceea ce totalizează peste 10 km, adică un sfert din lungimea *valului de pământ*, acesta se desfășoară paralel cu cel de piatră, aflându-se la circa 40 m spre sud.

¹⁰ Papuc 1992, 324, nota 8

anticului Tomis¹¹. Înainte de intrarea în Palas, este secționat de șoseaua asfaltată Cernavodă–Constanța, mai departe de linia ferată mergând în aceeași direcție, iar aproape de mare este întrerupt de șoseaua Constanța–Mangalia.

Cercetările arheologice¹² – reprezentate fie de simple periegheze¹³, fie de sondaje propriu-zise¹⁴ – au permis o serie de observații în ceea ce privește complexul fortificat reprezentat de *valul mare de pământ*. Fortificație liniară compusă¹⁵, a cărei lățime totală în momentul construcției era de 34 m¹⁶, constă dintr-un rambleu înalt de 2–4 m¹⁷ și lat la bază de 12–20 m¹⁸, prevăzut cu două șanțuri, unul la nord, mai mare, lat de 10–12 m și adânc de circa 4 m¹⁹, și un altul mai mic, situat la sud de val, lat de 5–7 m și adânc de 1–3 m²⁰. Adâncimea inițială a șanțului din fața valului, deci nordic, și înălțimea păstrată a valului totalizează 7,05–7,10 m, dar înălțimea inițială a obstacolului atinge probabil 9–10 m²¹.

Fortificația era prevăzută cu o serie de castele și castele de pământ, de formă dreptunghiulară, amplasate pe latura sudică a valului²², cărora li se adaugă fortificația de piatră de la *Cetatea Pătului*²³, precum și – după unele păreri – cele două ringuri de la Poarta Albă²⁴.

¹¹ Tocilescu 1900, 155–156

¹² Ne referim atât la cele vizând doar *valul mare de pământ*, precum contribuția de față, cât și la cele interesate de elementele de fortificație adiacente.

¹³ Efectuate de: Jules Michel în anul 1855 (Michel 1862), Carl Schuchhardt în anii 1884–1885, 1898 și 1917 (Schuchhardt 1918), Grigore Tocilescu și Pamfil Polonic în anul 1889 (Tocilescu 1900). În această serie se înscriu cercetările de suprafață efectuate de Eugen Comșa de-a lungul *valului mare de pământ* (Comșa 1951, 233–235 și fig. 1), pe traseul *valului mare de pământ* și al *valului de piatră* în porțiunea cuprinsă între Medgidia și Cernavodă (Comșa 1957, 328–333 și harta de la fig. 5), precum și cele efectuate în 1969 de către Aurelian Petre pe traseul valurilor de pământ (Petre 1973, 31). Acestora li se adaugă cercetările de suprafață din 1981 pe traseul *valului mare de pământ* și al *valului de piatră*, aparținând Ioanei Bogdan Cătănicu (1996, 204 și fig. 6b).

¹⁴ Întreprinse de: Carl Schuchhardt, lângă gara Palas, în castelele mari nr. III și nr. IV (= XXVI T) și în castelul alfa al *valului mare de pământ* (Schuchhardt 1918, 17–22); Radu Vulpe, în castelul XII T (Vulpe 1938, 366, 368–369, nota 1); Ion Barnea și Petre Diaconu, în anul 1966, în zona Cochirleni, în apropiere de capătul vestic al fortificației, în zona cuprinsă între malul Dunării și castrul III Tocilescu (Barnea 1971, 115; Dumitrescu 1971, 108, nr. 77; Diaconu 1973–1975, 201, 203–206); Adrian Panaitescu, în anul 1977, în zona localității Palas (Panaitescu 1978, 243–244); Ion Barnea, Petre Diaconu și Al. S. Ștefan, în campaniile 1967–1968, în ringul de la Poarta Albă (Dumitrescu 1971, 134, nr. 228); Gheorghe Papuc în anul 1987, în zona localității Castelu (Papuc 1992, 323–325) și în anul 2001, în zona localității Cochirleni (Papuc 2002, 107–108). Vezi și Mănușu-Adameșteanu 2001, 79–80.

¹⁵ Napoli 1997, 12–13, 24, tableau 7, 53–55, 342–347, fig. 236–240 pentru secțiuni, fig. 241–244 pentru castele

¹⁶ Papuc 1992, 324–325, fig. 1; Papuc 2002, 107

¹⁷ Jules Michel (1862, 19) apreciază în jur de 9 m obstacolul rezultat din însumarea înălțimii rambleului de pământ și a adâncimii șanțului, din secțiunea publicată de el reieșind o înălțime a *valului mare de pământ* de 5 m (Michel 1862, 45, fig. II; Petre 1973, 30, fig. 3.4). Vezi și Tocilescu 1900, 155–156, fig. 83–84; Schuchhardt 1918, 25–26, Abb. 6–7; Barnea 1971, 99; Panaitescu 1978, 243. Radu Vulpe menționează o înălțime a valului cuprinsă între 3 și 6 m (Vulpe 1938, 361). *Agger* lat la bază de 14–16 m și înalt de 3–4 m, cu *fossa* spre nord, lată de 10 m și adâncă până la 2 m, cu un al doilea șanț, mai puțin adânc la sud (Bogdan Cătănicu 2006, 411). Joëlle Napoli (1997, 12, 24) menționează o înălțime a taluzului de 4 m. Gheorghe Papuc subliniază că rambleul este lat la bază de 17 m, cu înălțimea păstrată de 2,60–2,80 m (Papuc 1992, 324–325, fig. 1; Papuc 2002, 107).

¹⁸ Lățimi variind între 12 m (Tocilescu 1900, 155) și 20 m (Barnea 1971, 99). Din secțiunea publicată de Jules Michel, reiese o lățime la bază a *valului mare de pământ* de 14 m (Michel 1862, 45, fig. II; Petre 1973, 30, fig. 3.4; Napoli 1997, 24, 344), iar Schuchhardt (1918, 25–26, Abb. 6–7) menționează o lărgime de 14–16 m.

¹⁹ 10 m lărgime – Michel 1862, 45, fig. II; Petre 1973, 30, fig. 3.4; Tocilescu 1900, 155–156; Barnea 1971, 99; Panaitescu 1978, 243–244 sau 12 m lărgime – Papuc 1992, 324–325, fig. 1; Papuc 2002, 107; 3 m adâncime – Michel 1862, 45; Petre 1973, 30, fig. 3.4; Vulpe 1938, 361; Barnea 1971, 99 – sau 4 m adâncime – Panaitescu 1978, 243–244; Papuc 1992, 324–325, fig. 1; Papuc 2002, 107. Mănușu-Adameșteanu (2001, 78) menționează o adâncime de 5–7 m pentru șanțul nordic. Napoli (1997, 24, 344) precizează o lărgime de până la 13 m și o adâncime de cel puțin 2 m pentru șanțul nordic, sugerând o formă în „V” a acestuia.

²⁰ 7 m lărgime – Michel 1862, 45, fig. II; Petre 1973, 30, fig. 3.4; 3 m adâncime (Vulpe 1938, 360–361); vezi și Barnea 1971, 99; 5 m lărgime și 2,50 m adâncime – Panaitescu 1978, 243–244. Napoli (1997, 24, 344) menționează o lărgime de până la 9 m și o adâncime de 4,50 m pentru șanțul sudic, precum și o formă în „V” a acestuia. Șanțul din spatele valului, deci sudic, săpat la oarecare distanță de val, are lățimea de 5 m, iar adâncimea este de 1 m (Papuc 1992, 324–325, fig. 1; Papuc 2002, 107).

²¹ Papuc 1992, 324–325, fig. 1; Papuc 2002, 107

²² Grigore Tocilescu amintește 52 de castele, dintre care 25 de dimensiuni mari, 26 de proporții reduse, toate de pământ, la care se adaugă unul de piatră pe malul Dunării, respectiv Cetatea Pătului (Tocilescu 1900, 156, 169–174). Carl Schuchhardt menționează 35 de castele mari și 28 de castele mici (Schuchhardt 1918, 30–44). Radu Vulpe notează 57 de *castella*, dintre care 29 mari și 28 foarte mici (Vulpe 1938, 361). Ion Barnea precizează că este vorba de 63 de castele, respectiv 35 de fortărețe mari și 28 de castele mici de pământ (Barnea 1971, 99–100). Vezi și Diaconu 1972, 375; Diaconu 1973–1975, 200; Papuc 1992, 323. Castele *valului mare de pământ* au fost numerotate și descrise de

În ceea ce privește tehnica de construire a valului²⁵, prezența celor două șanțuri, precum și a celor două tipuri de castele²⁶, a condus la ideea existenței mai multor faze în ridicarea *valului mare de pământ*, fie două²⁷, fie chiar trei²⁸.

Valul mare de pământ a fost ridicat cu ajutorul pământului excavat din ambele șanțuri²⁹; o situație specială este reprezentată de acea porțiune din traseul *valului mare de pământ* care coincide cu *valul mic*, respectiv zona având o lungime de circa 4 km de pe malul Dunării până în punctul în care se bifurcă cele două valuri³⁰. Pe această porțiune cele două trasee confundându-se, se pare că aceia care au construit *valul mare* nu au făcut altceva decât să reamenajeze *valul mic*, săpând un șanț pe latura nordică și supraînălțând valul cu pământul scos de pe această latură; deci, în porțiunea amintită, șanțul de pe latura nordică este opera constructorilor *valului mare de pământ*, în timp ce șanțul mic, situat pe latura sudică, este singura mărturie a acelor care au realizat *valul mic de pământ*³¹.

Privitor la aspectul general al fortificației liniare, autorii lucrărilor conținând descrieri ale *valului mare de pământ* insistă asupra numeroaselor pasaje³², considerate fie trecători, plasate în dreptul fiecărui castru în perioada de funcționare a valului³³, fie, mai degrabă, „drumuri” trasate într-o epocă relativ târzie, din rațiuni de comoditate³⁴.

În ceea ce privește încadrarea cronologică și atribuirea unei puteri politice comanditare, *valul mare de pământ* trebuie tratat prin raportare la celelalte două fortificații liniare.

Referitor la cronologia relativă, succesiunea în timp a *valului mic de pământ*, a *valului mare de pământ* și a *valului de piatră* a fost împărțită de majoritatea celor ce s-au pronunțat în legătură cu datarea fortificațiilor liniare dobrogene³⁵, fiind confirmată de o serie de observații

Tocilescu și Schuchhardt, de la Dunăre la mare și respectiv invers. Vezi și Napoli 1997, 344–347, fig. 241–244, care menționează 32–35 de castele și 29 de castele.

²³ Tocilescu 1900, 169

²⁴ Tocilescu 1900, 178; Schuchhardt 1918, 44, 49 și fig. 16; Bamea 1971, 103–104; Diaconu 1972, 375. Săpătura arheologică în ringul din punctul „La Roată” de la Poarta Albă a dus la descoperirea a două circumvalații concentrice și a două șanțuri de apărare, construite în secolul al IX-lea; în interiorul ringului fiind identificată și o locuință adâncită (Dumitrescu 1971, 134, nr. 228).

²⁵ Vezi ipoteza de construire avansată de Adrian Panaitescu (1978, 243–244), ca și profilele secțiunilor realizate prin *valul mare de pământ* (la vest de Medgidia și în zona Gura Ghermelelor – Schuchhardt 1918, 25–26, Abb. 6–7; între Gura Ghermelelor și Valea Seacă – Comșa 1951, 233–234 și fig. 1; la Cochirleni – Diaconu 1973–1975, 205, fig. 2; în zona Palas – Panaitescu 1978, 242–243, fig. 1; în zona Castelu – Papuc 1992, 323, 325, fig. 1).

²⁶ Dimensiunile medii ale castrelor mari sunt de 150 × 150 m, cel mai mare fiind de 200 × 212 m, deci cu o suprafață de circa 2,25 ha. Dimensiunile medii ale castelelor sunt de 55 × 22,5 m și, spre deosebire de fortificațiile mari, au latura frontală pe val, se află la oarecare distanță de acesta și, în două cazuri, au fost construite în interiorul castrelor – castrul XI T = XXI Sch și castrul VI T = XXX Sch. Teoretic, distanța medie între castele este de 1,125 km și între castele de 1,5 km, media generală a distanței dintre punctele fortificate din spatele valului fiind de 650 m (Papuc 1992, 323 și nota 2).

²⁷ Schuchhardt 1918, 17 și urm., 30 și urm., 62; Vulpe 1938, 373; Papuc 1992, 323, nota 3; Bogdan Cătănicu 2006, 412 – identificarea cazurilor în care unele *castella* se află în interiorul unor *castra* ridică întrebarea asupra raportului cronologic dintre cele două tipuri de fortificații, fiind clar că nu au fost concepute și realizate simultan.

²⁸ Comșa 1951, 233, 235, cu precizarea că, în viziunea lui Eugen Comșa, este vorba mai degrabă de etape de folosire decât de construcție.

²⁹ Vezi în acest sens opiniile lui Michel (1862, 19), Tocilescu (1900, 156) și Schuchhardt (1918, 26), confirmate de cercetările din 1966 din zona Cochirleni (Diaconu 1972, 374–375; Diaconu 1973–1975, 204) și de cele din 1987, de la sud de stația CF Castelu (Papuc 1992, 324, nota 5 și fig. 1 jos), care arată că șanțul de pe latura sudică a fost făcut din necesități tehnice pentru a se scoate pământ care, adăugat la cel provenit din șanțul nordic, să asigure înălțimea proiectată a valului, faptul că valul a fost înălțat cu pământ scos din ambele șanțuri fiind demonstrat de alternața dintre pământul negru și loess. Afirmatia lui Eugen Comșa, potrivit căreia șanțul dinspre sud a fost săpat într-o epocă mai târzie decât șanțul dinspre nord (Comșa 1951, 233), trebuie înțeleasă în sens tehnic, șanțul sudic fiind ulterior în timp celui nordic, dar ca moment de construcție, nu și de funcționare (Diaconu 1973–1975, 204 și nota 30).

³⁰ Tocilescu 1900, 167; Vulpe 1938, 361; Bamea 1971, 98 și nota 77; Diaconu 1973–1975, 204, nota 30, 206 și nota 31

³¹ Vezi în acest sens Diaconu 1973–1975, 204, 206, nota 30.

³² Cu lățimea de 150–200 m, dispuse la intervale relativ egale, în dreptul cărora nu a fost săpat șanțul (Michel 1862, 18–19). Vezi și Bamea 1971, 99; Napoli 1997, 17, 84.

³³ Tocilescu 1900, 169; Comșa 1951, 235. Gheorghe Papuc (1992, 324 și nota 4) se raliează opiniei lui Eugen Comșa, menționând că pasajele contemporane cu valul sunt în punctele de racord ale castrelor cu valul, unde șanțul era astupat, obținându-se în acest fel două ieșiri laterale către inamicul venit dinspre nord. Schuchhardt (1918, 30) le considera asociate cu castelele.

³⁴ Diaconu 1973–1975, 204, nota 28

³⁵ Tocilescu 1900, 180–184; Vulpe 1938, 364; Petre 1973, 28 și nota 6; Bamea 1971, 106 și nota 103; Napoli 1997, 352

făcute pe teren³⁶. Deja Tocilescu observa faptul că la est de Cochirleni, în punctul de separare a celor două *valuri de pământ* „șanțul de sud al valului mare a fost adâncit în valul mic, ceea ce arată că acesta din urmă este mai vechi”³⁷. Totodată, cercetările efectuate în anul 1966, în zona Cochirleni, au arătat că porțiunea dinspre Dunăre a *valului mic de pământ* a fost suprapusă, pe o lungime de 4 km, de *valul mare de pământ*, care, în felul acesta, se arată a fi mai târziu decât primul val amintit³⁸. Referitor la relația dintre *valul de piatră* și cele *de pământ*, deși, din păcate, cele trei puncte de joncțiune dintre *valul mare de pământ* și cel *de piatră*, la Gura Ghermelelor, la Pietre și în zona gării Dorobanțu, nu mai sunt accesibile cercetării³⁹, faptul că „latura de sud a castrului nr. XII T = XVI Sch, situată la circa 2 km vest de Medgidia, este construită deasupra unei porțiuni a *valului mare de pământ*, iar castrul nr. XXIV T = II Sch suprapune cu latura sa de sud *valul mic de pământ* confirmă faptul că *valul de piatră* este mai târziu decât celelalte două”⁴⁰. La aceasta se adaugă și faptul că *valul mic de pământ* este secționat de celelalte două la o distanță de 4,5 km de Constanța, ceea ce reprezintă încă o dovadă a vechimii sale mai mari⁴¹. În ceea ce privește relația dintre *valul mare de pământ* și cel *de piatră*, o cercetare de suprafață efectuată de Radu Vulpe în anul 1938 confirma observațiile de pe teren ale lui Tocilescu și Schuchhardt, potrivit cărora latura de sud a castrului de piatră nr. XII T = XVI Sch, situat la 2 km vest de Medgidia, suprapune o porțiune a *valului mare de pământ*⁴², demonstrând deci posterioritatea *valului de piatră*⁴³. Deși istoriografia admite în general, în privința cronologiei relative a *valului mare de pământ* și a celui *de piatră*, posterioritatea ultimului față de primul, există, totuși, și excepții, reprezentate de Pamfil Polonic, care considera că *valul mare de pământ* ar fi ulterior *valului de piatră*⁴⁴, ca și de Gheorghe Papuc, care consideră că, în momentul construirii *valului de piatră*, *valul mare de pământ* nu exista, ultimul fiind posterior primului și nu invers⁴⁵.

Cât privește cronologia absolută a celor trei valuri, cu implicații asupra atribuirii politico-istorice, aceasta a fost abordată fie global, fie raportată doar la câte unul dintre valuri, cu argumente de ordin istoric, epigrafic și arheologic, utilizate în grade diferite, patru mari etape fiind considerate a fi potrivite înălțării valurilor: una anterioară cuceririi romane a ținuturilor Dunării de Jos, o alta corespunzătoare epocii romane și romano-bizantine, o a treia cuprinsă între prăbușirea *limes*-ului și revenirea dominației imperiale, de data aceasta bizantine, la Dunăre și, în sfârșit, cea a stăpânirii medio-bizantine în Dobrogea, adică post anul 971⁴⁶.

Cercetările arheologice și, în special, materialul descoperit, cu precădere ceramic⁴⁷, pledează pentru o datare a celor două valuri, *mare de pământ* și *de piatră*, în perioada secolelor IX–

³⁶ Vezi în acest sens: secționarea *valului mic de pământ* de *valul mare de pământ*, ca și de *valul de piatră*, în apropierea orașului Constanța (Schuchhardt 1918, 9); șanțul sudic al *valului mare de pământ* este săpat în *valul mic de pământ* în partea occidentală a traseului (Tocilescu 1900, 167); castele XXX și XXXI Sch ale *valului mare de pământ* se sprijină pe *valul mic de pământ* (Schuchhardt 1918, 30, 42, Abb. 12), iar, începând cu castrul XXXII Sch, spre vest castelele *valului mare de pământ* suprapun complet *valul mic de pământ* (Schuchhardt 1918, 9); castrul XVI al *valului de piatră*, la vest de Medgidia, este adosat *valului mare de pământ* (Schuchhardt 1918, 9, 50, Abb. 18); *valul de piatră* secționează șanțul *valului mare de pământ* la vest de Medgidia (Schuchhardt 1918, 118, 121, Abb. 21); castrul II al *valului de piatră* înglobează castrul III al *valului mare de pământ* (Schuchhardt 1918, 15, 33, Abb. 9). Latura sudică a castrului nr. XII T = XVI Sch al *valului de piatră*, de la vest de Medgidia, este construită deasupra unei porțiuni a *valului mare de pământ*, iar castrul nr. XXIV T = II Sch al *valului de piatră* suprapune cu latura de sud *valul mic de pământ* (Barnea 1971, 102). În acest sens, vezi și Napoli 1997, 352 și fig. 252–254. Se impune însă și remarcă potrivit căreia cele trei puncte de joncțiune între *valul mare de pământ* și *valul de piatră* (Gura Ghermelelor, Pietre și gara Dorobanțu) nu mai sunt explorabile (Vulpe 1938, 368).

³⁷ Tocilescu 1900, 167; Vulpe 1938, 361; Barnea 1971, 98 și nota 77

³⁸ Barnea 1971a, 98; Diaconu 1973–1975, 204, nota 30, 206 și nota 31

³⁹ Vulpe 1938, 368

⁴⁰ Tocilescu 1900, 177; Schuchhardt 1918, 50–51, Abb. 18; Vulpe 1938, 369 și nota 1; Barnea 1971, 102–103

⁴¹ Tocilescu 1900, 163

⁴² Tocilescu 1900, 177; Schuchhardt 1918, 50–51, fig. 18; Vulpe 1938, 369 și nota 1; Barnea 1971a, 103, nota 87

⁴³ Vezi și Barnea 1971, 100, în care se precizează că, în punctul gara Dorobanțu, „*valul de piatră* traversează *valul mare de pământ*”.

⁴⁴ Polonic 1935, 24; vezi și Vulpe 1938, 366.

⁴⁵ Papuc 1992, 328; vezi, în acest sens, și remarcă lui Jules Michel (1862, 15) potrivit căreia înălțimea *valului mare de pământ* era considerabil mai mare decât a celorlalte două (Michel 1862, 15).

⁴⁶ Damian 2015, 64–74, 76–82

⁴⁷ Datarea *valului mare de pământ* a fost asigurată de fragmentele ceramice din epoca medievală timpurie descoperite în mantaua acestuia, atât în sondajul din zona Cochirleni (Barnea 1971, 115; Dumitrescu 1971, 108, nr. 77; Diaconu 1973–1975, 204, 206 și pl. II), cât și cu ocazia celui amplasat la cca 1,5 km distanță de fosta I.A.S. Valu lui Traian

X (cu un plus de argumente pentru *valul de piatră* și încadrarea sa în a doua jumătate a secolului al X-lea)⁴⁸.

Chestiunea definirii puterii politico-militare care a decis ridicarea valurilor a rămas controversată, în această privință existând două principale puncte de vedere: unul care atribuie ridicarea valurilor epocii primului Țarat bulgar și un altul care consideră că aceste fortificații sunt opera Imperiului bizantin⁴⁹. Dacă în ceea ce privește problema traseului valurilor, a descrierii lor, a tehnicii utilizate în ridicarea acestora, informațiile inițiale, provenite de la simpli călători sau de la oameni care le-au cercetat personal în secolele trecute, au fost îmbogățite ca urmare a cercetărilor de teren, în ceea ce privește chestiunile datării și atribuirii acestor valuri, atât în sensul politic, al celor care au dispus înălțarea lor, cât și al celui etnic propriu-zis, opiniile au fost și continuă să fie controversate.

PREZENTAREA CERCETĂRII ARHEOLOGICE. OBIECTIVE, METODE

Obiectivul cercetării arheologice, un segment din fortificația liniară *valul mare de pământ*, era situat la sud-vest de localitatea Făclia și la vest de punctul Gura Ghermelelor, în primii 7 km vestici ai valului, amplasat într-o zonă mărginită la nord de o râpă naturală adâncă, ce pare să fi completat complexul din punctul de vedere al fortificării.

Cercetarea arheologică preventivă, desfășurată în campaniile 2011–2012, și-a propus punerea în evidență a părților constitutive ale complexului fortificat reprezentat de *valul mare de pământ*, precum și identificarea unor elemente care să poată contribui la încadrarea sa cronologică strictă și implicit, la atribuirea sa unei forțe politico-militare.

Dat fiind tipul de obiectiv – fortificație liniară fără elemente de viețuire sau funerare asociate –, obiectiv ce urma a fi afectat pe o distanță relativ mare (107 m pe direcția E–V), precum și timpul foarte scurt avut la dispoziție pentru cercetarea acestuia, o parte derulat într-o perioadă a anului puțin propice desfășurării cercetărilor arheologice de teren⁵⁰, s-a optat pentru cercetarea suprafeței periclitată de construcția obiectivului de infrastructură prin combinarea lucrului mecanic și manual. Au fost proiectate nouă secțiuni, perpendiculare pe traseul fortificației liniare, orientate N–S, cu lungimi cuprinse între 37 și 62 m și lățimi variind între 5 și 8 m, cu martori stratigrafici de 6 m lățime între ele, cercetate cu ajutorul a două buldo-excavatoare dotate cu lamă de taluz și a 60 de lucrători, pe parcursul a circa 100 de zile. Lățimea celor nouă secțiuni și a celor opt martori stratigrafici a fost dictată de rațiuni de mobilitate a excavatorului pentru decaparea și evacuarea pământului. După epuizarea secțiunilor, au fost săpați și toți martorii stratigrafici (Pl. III/1–2; V). Au fost marcate prin secțiuni limitele zonei expropriate (S 1 în partea de est și S 2 în partea de vest a zonei afectate de investiție), după care cercetarea s-a desfășurat de la V spre E, secțiunile fiind numerotate în funcție de momentul trasării lor (S 2, S 3, S 4, S 5, S 7, S 8, S 9, S 6, S 1)⁵¹. Dintre secțiunile planificate, au fost cercetate în campania 2011 patru, iar, în campania 2012, celelalte cinci, precum și cei opt martori stratigrafici. Având în vedere structura fortificației liniare, s-a optat pentru decaparea mecanică a rambleului compus din pământ gâlbui loessoid, săparea manuală a

(Panaitescu 1978, 244), precum și în zona de la vest de Medgidia (Panaitescu 1978, 244, nota 12). La acestea se adaugă și fragmentele ceramice descoperite într-unul din ringurile de la Poarta Albă (Dumitrescu 1971, 134, nr. 228). În ceea ce privește *valul mare de pământ*, prezența unor fragmente ceramice din epoca romană în castrul mare nr. IV de la vest de Palas, în castelul mic alfa, situat la circa 540 m spre est de castrul mare nr. IV, ca și în castrul III, descoperite de Schuchhardt (1918, 17–20, 22, Abb. 4), ca și a altora, în anumite porțiuni din val (Petre 1973, 31; Diaconu 1973–1975, 204), a condus la datarea valului în secolele IV–V (Barnea 1971, 115). Acestor fragmente ceramice din epoca romană li se adaugă cele databile în secolele II–IV, recoltate din castelele 21 și 22, cu prilejul cercetărilor de teren efectuate în 1981 de Ioana Bogdan Cătănicu (1996, 204, nota 16). Petre Diaconu (1973–1975, 206–207, nota 32) consideră că aceste fragmente ceramice romane se pot afla acolo unde au fost descoperite și în poziție secundară, după cum este posibil și ca unele locuri, alese pentru a deveni caestre ale *valului mare de pământ*, să fi cunoscut o viețuire încă din epoca romană.

⁴⁸ Barnea 1971, 115; Diaconu 1972, 376 și nota 17; Diaconu 1973–1975, 201 și nota 12, 206, 208; Florescu, Ciobanu 1972, 388; Fiedler 1986, 461; Rașev 1987, 53–55; Mănușu-Adameșteanu 2001, 79; Squatriti 2005, 69; Fiedler 2008, 168; Damian 2015, 70

⁴⁹ Vezi sinteza opiniilor la Damian 2004; 301–307; Damian 2015, 76–82.

⁵⁰ Campania arheologică s-a desfășurat în două etape: 6 noiembrie–17 decembrie 2011 și 19 martie–15 mai 2012.

⁵¹ Prezentarea ilustrației desenate a fost făcută respectând amplasarea secțiunilor de la E spre V (S 1, S 6, S 9, S 8, S 7, S 5, S 4, S 3, S 2), cu precizarea că au fost prezentate doar părțile interesante din punct de vedere arheologic ale unităților de săpătură.

vegetalului antic, decaparea tot mecanică a pământului steril din punct de vedere arheologic și săparea manuală a șanțurilor fortificației.

REZULTATELE CERCETĂRII ARHEOLOGICE

Cercetările desfășurate în campaniile 2011–2012 au pus în evidență date stratigrafice, precum și materiale arheologice, permițând și o serie de observații în ceea ce privește fortificația propriu-zisă.

Indicii pentru date tehnice legate de *valul mare de pământ* în apropierea zonei de interes din 2011 au fost oferite în zonă de cercetările efectuate în 2001, cu ocazia instalării conductei de tranzit gaze Rusia–Grecia, Turcia, la km 128 de pe gazoduct, într-un punct situat în zona localității Cochirleni, la distanță apreciabilă de castre sau castele, dar care au pus în evidență o lățime totală a fortificației de 34 m, din care șanțul nordic are o deschidere de 12 m și adâncimea de 4,25 m; valul are lățimea la bază de 17 m și se păstrează pe înălțimea de 2,60 m, iar șanțul sudic are lățimea de 5 m și adâncimea de 1 m⁵². Autorul cercetării de teren de atunci subliniază faptul că înălțimea actuală a fortificației este de 7,10 m, dar estimează că, la data construcției, valul avea înălțimea de cel puțin 9–10 m⁵³.

Stratigrafia în zona cercetată în campaniile 2011–2012 se prezintă astfel, de sus în jos: un nivel brun cenușiu, cu o grosime cuprinsă între 0,10–1 m, reprezentând solul vegetal actual, foarte puțin păstrat pe partea superioară a valului; un nivel siltic argilos gălbui mai afânat, ridicat sub formă de rambleu, cu o grosime cuprinsă între 2 și 2,70 m, placat pe laturile de nord și de sud cu depunerea brun cenușie, scoasă din șanțurile de la nord și sud de val; un nivel de paleosol, organic, cenușiu gălbui, constituind vegetalul antic, cu o grosime de 0,40–0,80 m, prezentând până la patru straturi de depunere, care se contamenează în zona descendentă a rambleului cu vegetalul actual care a umplut șanțurile; vegetalul antic este secționat de cele două șanțuri; un nivel siltic argilos gălbui compact (loess) *in situ*, cu grosimi înregistrate de până la 2 m; cât privește șanțurile, se observă o depunere vegetală brun cenușie în cel sudic, în timp ce în cel nordic, în acord cu adâncimea mai mare, se observă mai multe straturi de umplutură, alternând cele vegetale brun cenușii cu cele loessoide, semn al umplerii în timp (Pl. VII–XIX).

O serie de observații, efectuate pe teren de către sedimentologul Constantin Haită, completează imaginea.

În S6, pe malul estic, umplutura șanțului sudic prezintă mai multe straturi fine, cu aspect laminar, alcătuit de doi termeni – silt fin, gălbui, omogen, compact, fără constituenți antropici și silt brun gălbui, omogen, compact, fără constituenți antropici. În partea superioară, umplutura este siltică, organică, brun mediu-brun cenușiu deschis, omogenă, compactă. În structura *valului mare de pământ* se observă următoarele niveluri: 1. orizont de paleosol format pe depozite de loess, tăiat, rezultând o platformă pe care este depus sedimentul. Lateral, în ambele părți (nord și sud) se observă limitele acestei tăieturi, ca două șanțuri, nu foarte bine conservate. Acest orizont este alcătuit din silt fin cu argilă, brun deschis-brun mediu, omogen, foarte compact, cu fisurație prismatică, cu foarte frecvente structuri de bioturbație a faunei, cu grosime de 0,20–0,25 m. Sub acesta urmează un orizont de tranziție, siltic, brun gălbui, omogen, compact, spre loess-urile pleistocene; 2. depunere stratificată de sedimente siltice, brun gălbui și gălbui, cu structură granulară de 0,01–0,02 m, ceva mai grosieră la bază, alcătuit de un sol aproape uniform pe malul de est, de aceeași grosime cu orizontul de paleosol, indicând faptul că acesta este redepus aici aproape în totalitate. Dimensiunea mică a granulelor este determinată de tipul uneltelor utilizate la săpătură; 3. depunere de sediment siltic, gălbui, omogenă, compactă, cu rare fisuri verticale, mult mai rare decât în orizontul de paleosol și rare structuri de bioturbație a faunei.

În S8, se observă faptul că panta orizontului de paleosol este foarte apropiată de panta actuală. Pe malul vestic se pot vedea limitele celor două faze ale șanțului. Pe malul estic, umpluturile par ușor excentrice, sugerând o posibilă re-amenajare. În prima fază, șanțul are forma literei „U”, iar în cea de a doua fază limita săpăturii are forma literei „V”. Umplutura primei faze este alcătuită în partea inferioară din lamine siltice și fin nisipoase, de grosime milimetrică, grupate

⁵² Papuc 2002, 107

⁵³ Papuc 2002, 108

în seturi de cca 0,10 m grosime. Partea superioară, de culoare brun gălbui, are structură granulară și porozitate marcată, pusă pe seama bioturbației de către faună, într-un sediment cu caracter organic.

În S 9, pe malul estic, se observă faptul că, spre exterior, solul prezintă o cădere naturală, cu o pantă de cca 30°, valul fiind realizat în zona în care terenul era drept (stratul de paleosol este orizontal, de grosime constantă). În șanțul interior, umplutura este fin stratificată la bază, cu lamine centimetrice, pe o grosime de 0,25–0,30 m, după care se observă o zonă cu structură masivă, urmată de o zonă microstratificată, cu lamine evidente, la 0,80–1 m diferență altimetrică față de bază. Pe malul vestic, șanțul interior pare să fie tăiat într-o etapă de utilizare ulterioară. În partea superioară, umplutura este alcătuită din coluviu, pe care se formează solul actual, post-abandon, cu limită inferioară gradată. Aceasta sugerează faptul că ultima etapă de umplere a șanțului se realizează gradat, într-o perioadă de timp îndelungată. La baza valului, se observă o depunere sub formă de lentilă de silt gălbui, omogen, ce suprapune baza paleosolului (orizontul de tranziție spre loess) ce indică faptul că în această zonă solul a fost tăiat, chiar pe o adâncime mai mare, realizându-se și aici un fel de terasare.

Tehnici constructive utilizate pentru edificarea fortificației liniare

Prin însumarea datelor oferite de secțiunile cercetate în campaniile noiembrie–decembrie 2011 și martie–mai 2012 în punctul de la sud de localitatea Făclia, au fost obținute următoarele date referitoare la structura fortificației liniare reprezentate de *valul mare de pământ*: lățimea întregului complex în momentul construcției era cuprinsă între 30 și 36 m, din care șanțul nordic are deschiderea cuprinsă între 4 și 6,70 m, adâncimea fiind de 3–3,60 m, iar șanțul sudic, săpat la 5–7 m distanță de val, are lățimea cuprinsă între 3,60 și 6,50 m, iar adâncimea sa variază între 2 și 3,90 m; înălțimea actuală a valului este cuprinsă între 2 și 2,90 m; adâncimea inițială a șanțului din fața valului, deci nordic, și înălțimea păstrată a valului totalizează între 8 și 10,40 m (Pl. VII–XIX).

Cercetările din campaniile 2011–2012, care au permis săparea complexului fortificat pe o lungime mai mare de 100 m, au furnizat date tehnice oarecum diferite de cele cunoscute. Considerăm că descoperirile din campaniile 2011–2012 aduc elemente noi și deosebite privind maniera de ridicare a valului mare de pământ, măcar prin simpla raportare la cercetarea de teren cea mai apropiată de punctul cercetat în 2011, și anume aceea practică în 2001, într-un punct situat în zona localității Cochirleni.

Cercetările au evidențiat prezența unor trepte săpate în pământul de pe latura sudică a rambleului, în special în porțiunea estică a zonei cercetate, vizibile pe malurile vestice ale S 8 (Pl. XI/1), S 9 (Pl. X/1), S 6 (Pl. IX/1) și S 1 (Pl. VII/1) și pe malul estic al S 7 (Pl. XII/2), deci într-un segment de 40 m lungime. Aceste trepte permiteau probabil accesul apărătorilor spre partea superioară a fortificației, iar depășirea șanțului sudic, de adâncime relativ mare, putea fi asigurată, eventual, prin intermediul unor pasarele de lemn.

Din punctul de vedere al amenajărilor legate de construcția valului, a fost constatată doar prezența unor pietre de dimensiuni mici, a căror dispunere nu indică o căptușire a șanțurilor cu piatră, pentru mărirea rezistenței pământului la alunecare, ci doar, pe alocuri, o întărire a rambleului pe latura sudică, în genul unei contratrepte, fără a se putea vorbi însă de echivalentul unui nivel de călcare pietruit la sud de val.

Remarcăm, în cazul punctului cercetat în 2011–2012 în apropierea localității Făclia, adaptarea constructorilor la particularitățile terenului în zona respectivă a traseului valului, în sensul opțiunii lor pentru o lărgime și o adâncime mai mici ale șanțului nordic, calitatea de obstacol în fața atacatorilor fiind suplinită în cazul acesta de râpa naturală, adâncă și abruptă, aflată la nord de val, iar rolul șanțului nordic devenind, în cazul de față, în mai mică măsură defensiv, cât dictat de nevoia de pământ pentru înălțarea rambleului. Se înregistrează totodată adâncimi mult mai mari ale șanțului sudic, determinate probabil de necesitatea obținerii unei cantități suplimentare de pământ.

Cercetările din 2011–2012 au confirmat faptul că valul a fost ridicat cu ajutorul pământului excavat din ambele șanțuri. Cât privește pasajele prezente pe traseul valului, am opina pentru funcționalitatea de „drumuri” trasate într-o epocă relativ târzie, din rațiuni de comoditate, idee susținută de cel înregistrat la vest de zona excavată în campaniile 2011–2012 și devenit parte din organizarea de șantier a constructorilor autostrăzii. Nu trebuie uitat totuși faptul că drumul în cauză se află relativ aproape de castrul III Tocilescu = XXIV Schuchhardt, putând fi pus, eventual, în relație cu acesta. Din păcate, contextul cercetării nu a permis studierea relației dintre fortificația de pământ și castrul situat la sud de aceasta.

Materialul arheologic⁵⁴ constă în fragmente ceramice descoperite în nivelul vegetal antic, precum și în șanțul nordic și, mai ales, sudic, al fortificației, cercetate în cadrul secțiunilor și martorilor stratigrafici amintiți mai sus. Fragmentele ceramice, descoperite în 54 de puncte din structura cercetată a fortificației, provin de la vase de uz comun getice⁵⁵ (Pl. XX/2, XXIII/2), amfore aparținând epocii elenistice⁵⁶ (Pl. XX/1, XXIII/1), oale și amfore romane⁵⁷ (Pl. XX/3–8, XXIII/3–5, XXIV/1–2), oale și urcioare aparținând epocii medievale timpurii⁵⁸ (Pl. XXI/1–11, XXIII/6–11, XXIV/3–11). Rețin atenția descoperirile ceramice medievale timpurii, localizate în mai multe puncte din structura cercetată a fortificației de pământ; cele mai multe fragmente aparținând speciei nisipoase cu decor incizat (Pl. XXI/2–11, XXIII/6–11, XXIV/3–11), foarte frecvent întâlnită în mediul arheologic dobrogean, un fragment din specia cenușie lustruită (Pl. XXI/11, XXIV/8), precum și fragmente provenind de la un urciore din pastă roșie cu suprafața lustruită (Pl. XXI/1), descoperite în S 4, în partea dinspre șanțul sudic a vegetalului antic (= nivelul de construcție al valului mare de pământ)⁵⁹. Acestora li se adaugă un vârf de săgeată din fier (Pl. XXII/5–6), cu peduncul și frunza foliiformă romboidală, descoperit în S 3, în șanțul nordic al valului⁶⁰. Au mai fost descoperite cărămizi fragmentare (Pl. XXII/1–2), zgură de sticlă (Pl. XXII/3), bucăți de silex (Pl. XXII/4), un cui de fier (Pl. XXII/6), precum și materiale osteologice animale, rezultate ale unor intervenții fără legătură cu acțiuni antropice sau cu momentul ridicării/funcționării fortificației.

Încadrare cronologică

În absența oricăror indicii în stabilirea unei cronologii relative, precum complexele arheologice suprapuse sau care să suprapună *valul mare de pământ*, materialul arheologic descoperit a reprezentat singurul element util pentru datarea fortificației liniare. Fragmentele ceramice descoperite în depunerea marcând vegetalul antic, reprezentând nivelul de construcție al valului, ca și descoperirile ceramice și de armament din șanțurile fortificației, mai ales cele de la baza șanțului sudic, pledează pentru atribuirea valului epocii medievale, respectiv secolelor IX–X.

CONCLUZII

Considerăm că descoperirile din 2011–2012 aduc elemente noi și deosebite privind maniera de edificare a *valului mare de pământ*, măcar prin simpla raportare la cercetările anterioare, în special la secțiunea efectuată în punctul cel mai apropiat de cel cercetat în 2011–2012, și anume aceea practică în 2001, cu ocazia instalării conductei de tranzit gaze Rusia–Grecia, Turcia, la km 128 de pe gazoduct, într-un punct situat în zona localității Cochirleni. Remarcăm, în cazul punctului cercetat în campaniile 2011–2012, în apropierea localității Făclia, adaptarea constructorilor la particularitățile terenului în zona respectivă a traseului valului, în

⁵⁴ Desene: Ileana Lăzărescu, Andra Samson.

⁵⁵ Martor S 2–S 3, din vegetal antic.

⁵⁶ S 7, din partea centrală a șanțului sudic.

⁵⁷ Descoperite în 23 de puncte din structura cercetată a fortificației de pământ: S 2, șanțul sudic; S 3, din vegetal, din zona sudică a secțiunii; S 4, din pământul galben de sub vegetalul antic, la limita sudică a șanțului nordic; S 4, din șanțul sudic; S 5, din șanțul nordic, spre malul vestic, –1,80 m; S 7, din șanțul sudic, de lângă malul vestic; S 7, din vegetal, din extremitatea sudică a secțiunii; S 8, din vegetalul antic; S 8, din vegetal, din șanțul nordic; S 8, din vegetal, din șanțul sudic (3 ex.); S 8, de la baza șanțului sudic, de lângă malul vestic; S 9, din vegetal, de lângă malul estic; S 9, în zona de contaminare dintre vegetalul modern și cel antic; S 9, șanțul sudic; S 6, din vegetal, din șanțul nordic (2 ex.); martor S 3–S 4, din vegetal, din șanțul nordic; martor S 3–S 4, din vegetalul antic, martor S 5–S 7, din vegetalul antic; martor S 7–S 8, din vegetalul antic; martor S 7–S 8, din șanțul sudic; martor S 8–S 9, din șanțul sudic; martor S 9–S 6, din șanțul sudic; martor S 6–S 1, de la baza șanțului nordic.

⁵⁸ Descoperite în 17 puncte din structura cercetată a fortificației de pământ: S 4, din vegetalul antic, partea dinspre șanțul sudic; S 5, din vegetal, șanțul nordic; S 8, din vegetal, șanțul nordic; S 9, din șanțul nordic; S 9, din șanțul sudic, lângă malul estic, cu 0,30 m mai sus de baza șanțului; S 6, din malul estic al șanțului sudic; S 1, din vegetal, din capătul sudic al secțiunii; S 1, din șanțul nordic, lângă malul estic; S 1, din vegetal, extremitatea sudică; martor S 2–S 3, din șanțul nordic, jumătatea estică; martor S 3–S 4, din șanțul nordic, limita inferioară a vegetalului; martor S 8–S 9, din șanțul sudic; martor S 9–S 6, din șanțul sudic.

⁵⁹ Urciorele de acest tip sunt frecvent întâlnite în cadrul așezărilor și necropolelor atribuite perioadei primului țarat bulgar, aparținând secolelor VIII–X (*Bălgarii i tehnite sāsedi prez VIII–XI vek*, 44, 90, 20:2, 47, 90, 23:3, 50–51, 91, 27:5–6, 62, 48).

⁶⁰ Piesa respectivă aparține, conform tipologiei stabilite de Valeri Iotov, grupei I, tipului 3 B și prezintă analogii cu o descoperire de la Iakimovo (Bulgaria), încadrată în secolele VIII–XI (Iotov 2004, p. 25, tabl. 3, XIII/191).

sensul opțiunii lor pentru o lărgime și o adâncime mai mici ale șanțului nordic, calitatea de obstacol în fața atacatorilor fiind suplinită în cazul acesta de râpa naturală adâncă și abruptă aflată la nord de val, iar rolul șanțului nordic devenind, în cazul de față, în mai mică măsură defensiv, cât dictat de necesitatea obținerii de pământ pentru înălțarea rambleului, ceea ce explică și adâncimea mult mai mare a șanțului sudic.

În privința încadrării cronologice, elementele descoperite, ceramica din nivelul vegetalului antic, reprezentând nivelul de construcție al valului, ca și descoperirile ceramice și de armament din șanțurile fortificației, pledează, deocamdată, pentru atribuirea valului epocii medievale, respectiv secolelor IX–X, cu accent pe primul veac amintit⁶¹.

Considerăm că datele tehnice (lățimea și adâncimea șanțurilor, varietatea aspectului lor – forma de „U”, de „V”, de trapez cu baza mică în partea inferioară), oarecum deosebite de cele deja cunoscute privind maniera de edificare a fortificației liniare reprezentate de *valul mare de pământ*, date tehnice diferite inclusiv la nivelul cercetării de teren în cauză, dar variind între anumite limite, reprezintă un argument în favoarea ideii unui act de fortificare fără un proiect prestabilit, urmând o configurație a terenului variată, la care s-a adaptat, în care rolul elementului uman care a contribuit la punerea în operă a lucrării a fost extrem de important.

Din punctul de vedere al atribuirii fortificației, fără pretenția de a intra, în cadrul acestei contribuții, în polemici științifice, ne situăm, prin raportare la teoriile istorice vehiculate, pe poziția, exprimată deja în mai multe rânduri, a apartenenței complexului fortificat, reprezentat de *valul mare de pământ*, la realitățile istorice, politice și militare ale primului țarat bulgar⁶².

BIBLIOGRAFIE

- Barnea 1971 I. Barnea, *Dobrogea între anii 681–1186*, în I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, vol. III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 7–335
- Bălgarite i tehnite
săsedî prez V–X vek Bălgarite i tehnite săsedi prez V–X vek, ed. V. Iotov, V. Pavlova, Varna, 2004/Българите и техните съседни през V–X век, В. Йотов, В. Павлова, Варна, 2004
- Bogdan Cătănicu 1996 Ioana Bogdan Cătănicu, *I valli di Traiano nella Dobrugia. Considerazioni sulle fotografie aeree*, în *Omaggio a Dinu Adameșteanu*, Clusium, 1996, p. 201–226
- Bogdan Cătănicu 2006 Ioana Bogdan Cătănicu, *Cercetări aerofotografice pe valurile din Dobrogea. Aspecte demografice*, în *Orgame/Argamum, Supplementa I, A la recherche d'une colonie*, Actes du Colloque International 40 ans de recherche archéologique à Orgamè/Argamum, Bucarest–Tulcea–Jurilovca, 3–5 octobrie 2005, textes réunis par Mihaela Mănucu-Adameșteanu, Bucarest, 2006, p. 407–427
- Cliante et alii 2012 Tr. Cliante, Cristina Talmățchi, G. Talmățchi, T. Potârniche, L. Lungu, V. Bodolică, C. Șova, A. Heroiu, S. Dobrotă, O. Mitroi, D. Vasilescu, M. Lascu, Șt. Georgescu, R. Petcu, R. Petcu, *Valu lui Traian, com. Valu lui Traian, jud. Constanța (Autostrada Medgidia–Constanța), km 197+700–198+700*, CCA, 2012, p. 294–295, nr. 175
- Croitoru 2004 C. Croitoru, *Fortificații liniare romane în stânga Dunării de Jos (secolele II–V p. Chr.) (I)*, Brăila, 2004
- Croitoru 2007 C. Croitoru, *Fortificații liniare romane în stânga Dunării de Jos (II). Terminologie relativă*, Brăila, 2007
- Comșa 1951 E. Comșa, *Cercetări și observații în legătură cu valurile din Dobrogea*, SCIV, 2, 1951, 2, p. 233–238
- Comșa 1957 E. Comșa, *Cîteva descoperiri arheologice din raionul Medgidia (reg. Constanța)*, MCA, 4, 1957, p. 325–334

⁶¹ Vezi, în acest sens, Dumitrescu 1971, 134, nr. 228; Diaconu 1973–1975, 204, 206 și pl. II; Panaitescu 1978, 244.

⁶² Vezi, în acest sens, Diaconu 1973–1975; Fiedler 1986; Rașev 1987; Damian 2004; Fiedler 2008; Damian 2015.

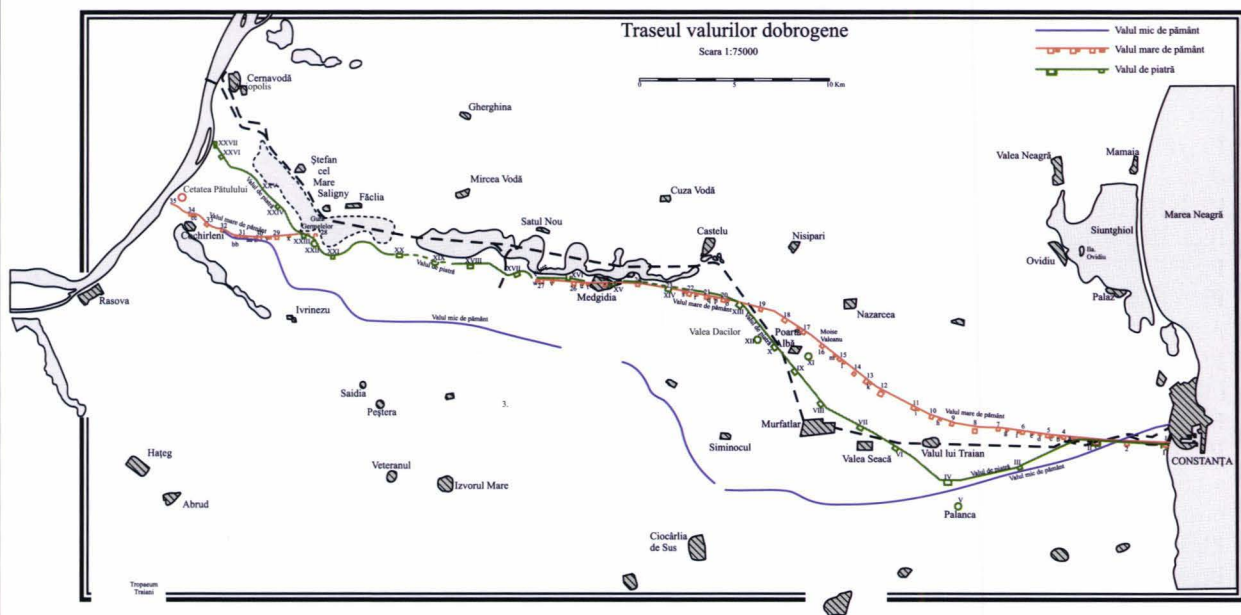
- Damian 2004 Oana Damian, Despre prezența politică bizantină la Dunărea de Jos în secolele VII–X, în I. Căndea, V. Sîrbu, M. Neagu (eds.), *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 283–318
- Damian 2015 Oana Damian, *Bizanțul la Dunărea de Jos (secolele VII–X)*, Brăila, 2015
- Damian et alii 2013 Oana Damian, E. Paraschiv-Grigore, M. Vasile, Andra Samson, Ioana Paraschiv-Grigore, D. Ene, Fl. Munteanu, Făclia, com. Mircea Vodă, jud. Constanța, Autostrada Cernavodă–Constanța, tronsonul Cernavodă – Medgidia, km 159+000–159+150, Valul mare de pământ, *CCA*, 2013, p. 216–217, nr. 121
- Diaconu 1972 P. Diaconu, Cîteva considerații în legătură cu valurile din Dobrogea, *Pontica*, 5, 1972, p. 373–380
- Diaconu 1973–1975 P. Diaconu, Date noi privind Valul mare de pământ din Dobrogea, *Peuce*, 4, 1973–1975, p. 199–208
- Dumitrescu 1971 Vl. Dumitrescu, Fouilles archéologiques en Roumanie 1966–1969, *Bulletin d'archéologie sud-est européenne*, 2, 1971, p. 93–152
- Florescu, Ciobanu 1972 R. Florescu, R. Ciobanu, Problema stăpînirii bizantine în nordul Dobrogei în secolele IX–XI, *Pontica*, 5, 1972, p. 381–400
- Fiedler 1986 U. Fiedler, Zur Datierung der Langwälle an der mittleren und unteren Donau, *Archäologische Korrespondenzblatt*, 16, 1986, p. 457–465
- Fiedler 2008 U. Fiedler, Bulgars in the Lower Danube region – A survey of the archaeological evidence, în F. Curta (ed.), *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*, East Central and Eastern Europe Middle Ages 2, Leiden, Boston, 2008, p. 151–236
- Ioniță, Măgureanu 2011 A. Ioniță, A. Măgureanu, Peștera, com. Peștera, jud. Constanța, punct km 169+800–171+000 („Valul mic de pământ”), *CCA*, 2011, p. 210–211
- Iotov 2004 V. Iotov, *Văorăjenieto i snariajenieto ot bălgarskoto srednovekovie (VII–XI vek)*, Varna, 2004/B. Йотов, *Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII–XI век)*, Варна, 2004
- Mănucu-Adameșteanu 2001 Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Contribuții arheologice și numismatice la istoria Dobrogei în perioada 969–1204*, București, 2001
- Michel 1862 J. Michel, *Les travaux de défense des Romains dans la Dobroudcha, Kustendjé et le rétranchement connu sous le nom de Fossé de Trajan. D'après les documents réunis pendant la mission danubienne*. Extrait du tome XXV des *Mémoires de la Société des Antiquaires de France*, Paris, 1862
- Napoli 1997 Joëlle Napoli, *Recherches sur les fortifications linéaires romaines*, Roma, 1997
- Panaiteescu 1978 A. Panaiteescu, Contribuții la cunoașterea valului mare de pământ din Dobrogea, *Pontica*, 11, 1978, p. 241–246
- Papuc 1992 Gh. Papuc, Despre valurile transdobrogene, *Pontica*, 25, 1992, p. 323–329
- Papuc 2002 Gh. Papuc, Cochirleni, com. Rasova, jud. Constanța, Valul mare de pământ, *CCA*, 2002, p. 107–108, nr. 72
- Petre 1973 A. Petre, Date noi în legătură cu valurile antice de apărare din Dobrogea, *Buletinul Monumentelor Istorice*, XLII, 2, 1973, p. 27–31
- Polonic 1935 P. Polonic, Valurile antice din Dobrogea, *Natura*, 24, 1935, 6, p. 21–26
- Rașev 1987 R. Rașev, *Les vallums de Dobrudža dans le développement de la fortification ancienne bulgare*, în *Dobrudža. Etudes ethno-culturelles*, Sofia, 1987, p. 48–56
- Schuchhardt 1918 C. Schuchhardt, *Die Sogenannten Trajanswälle in der Dobrudscha*, Berlin, 1918, extras din *Abhandlungen der preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1918, Philol.-hist. Klasse, nr. 12, p. 1–66
- Squatriti 2005 P. Squatriti, Moving Earth and Making Difference: Dikes and Frontiers in Early Medieval Bulgaria, în F. Curta (ed.), *Borders, Barriers and Ethnogenesis. Frontiers in Late Antiquity and the Middle Ages*, Stud. Early Middle Ages 12, Turnhout, 2005, p. 59–90
- Tocilescu 1900 Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie; communications faites à l'Académie des inscriptions et Belles-Lettres de Paris, séance du 27 octobre 1899*, Bucarest, 1900, p. 145–184

- Vulpe 1938 R. Vulpe, Les remparts entre le Danube et la mer, în *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 359–376
- Vulpe 1974 R. Vulpe, Les valla de la Valachie, de la Basse Moldavie et du Boudjak, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 1972, Köln–Wien, 1974, p. 267–274

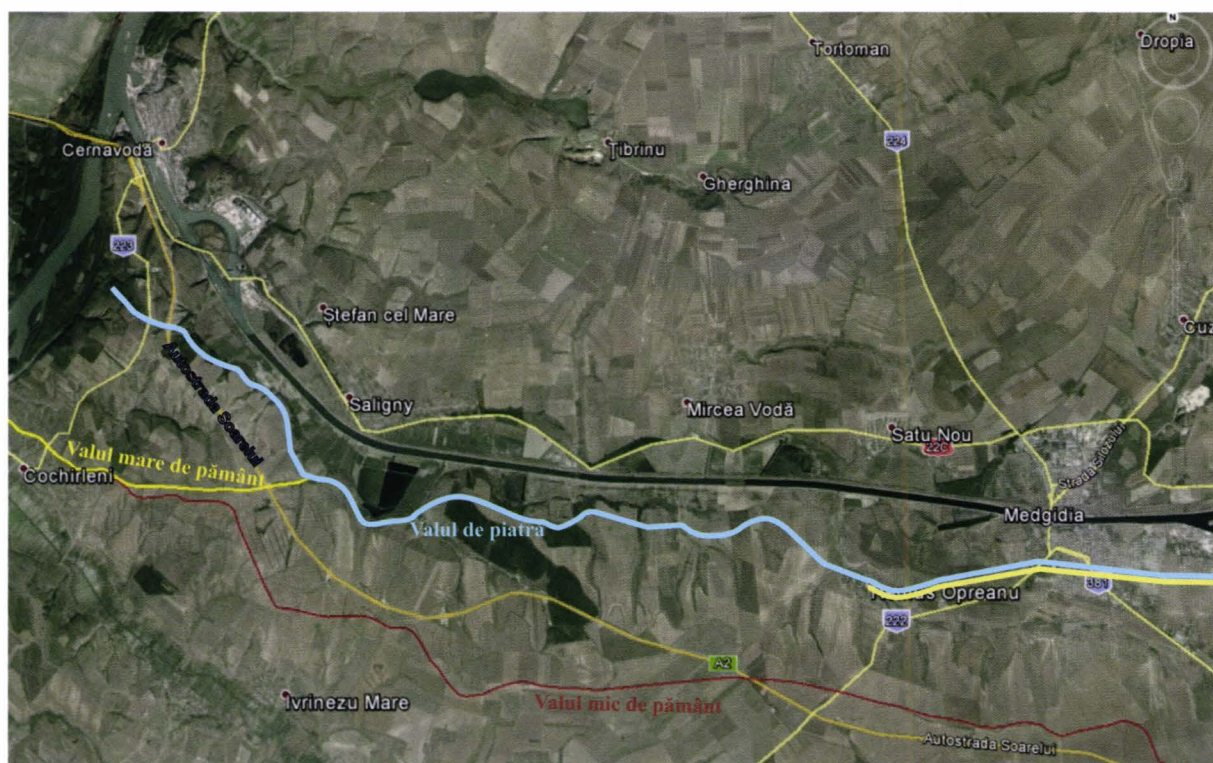
LIST OF ILLUSTRATION

- Pl. I** 1. The Dobrudjan linear fortifications (after Barnea 1971, map IV); 2. The Dobrudjan linear fortifications and the A 2 motorway, overlapped on a satellite image (Google Earth), 2009
- Pl. II** The archaeological site the *large earth vallum*. A 2 motorway. Archaeological excavations: 1. Layout of the excavation units; 2. Aerial image, flight 2012, April 28, photograph Carmen Bem
- Pl. III** A 2 motorway. The *large earth vallum*. Archaeological excavations: 1. General view; 2. Aerial image, flight 2012, April 28, photograph Carmen Bem
- Pl. IV** The *large earth vallum* in Făclia village area before the beginning of the archaeological excavations
- Pl. V** The *large earth vallum*. The preventive archaeological excavations, 2012. Aerial image, flight 2012, April 28, photograph Carmen Bem
- Pl. VI** The *large earth vallum*. Cross-section profiles: 1. Area between Gura Ghermelelor and Valea Seacă (after Comşa 1951, 234, fig. 1); 2. Palas area (after Panaitescu 1978, fig. 1)
- Pl. VII** The *large earth vallum*. S 1, cross-section profiles: western (1.); eastern (2.)
- Pl. VIII** The *large earth vallum*. S 1: 1. Mound, western cross-section profile; 2. Mound, eastern cross-section profile; 3. Northern ditch, western cross-section profile; 4. Northern ditch, eastern cross-section profile; 5. Southern ditch, western cross-section profile; 6. Southern ditch, eastern cross-section profile
- Pl. IX** The *large earth vallum*. S 6, cross-section profiles: western (1.); eastern (2.)
- Pl. X** The *large earth vallum*. S 9 – cross-section profiles: western (1.); eastern (2.)
- Pl. XI** The *large earth vallum*. S 8 – cross-section profiles: western (1.); eastern (2.)
- Pl. XII** The *large earth vallum*. S 7 – cross-section profiles: western (1.); eastern (2.)
- Pl. XIII** The *large earth vallum*. S 5 – cross-section profiles: western (1.); eastern (2.)
- Pl. XIV** The *large earth vallum*. S 4 – cross-section profiles: western (1.); eastern (2.)
- Pl. XV** The *large earth vallum*. S 4: 1. Mound, western cross-section profile; 2. Mound, eastern cross-section profile; 3. Northern ditch, western cross-section profile; 4. Northern ditch, eastern cross-section profile; 5. Southern ditch, western cross-section profile; 6. Southern ditch, eastern cross-section profile
- Pl. XVI** The *large earth vallum*. S 3, cross-section profiles: western (1.); eastern (2.)
- Pl. XVII** The *large earth vallum*. S 3: 1. Mound, western cross-section profile; 2. Mound, eastern cross-section profile; 3. Northern ditch, western cross-section profile; 4. Northern ditch, eastern cross-section profile; 5. Southern ditch, western cross-section profile; 6. Southern ditch, eastern cross-section profile
- Pl. XVIII** The *large earth vallum*. S 2, cross-section profiles: western (1.); eastern (2.)
- Pl. XIX** The *large earth vallum*. 1. S 2, northern ditch, western cross-section profile; 2. S 5, northern ditch, eastern cross-section profile; 3. S 6, northern ditch, eastern cross-section profile; 4. S 7, southern ditch, western cross-section profile; 5. S 8, northern ditch, eastern cross-section profile; 6. S 9, northern ditch, eastern cross-section profile.
- Pl. XX** Getic (2.), Hellenistic (1.) and Roman (3–8.) pottery discovered in the *large earth vallum*'s structure
- Pl. XXI** Medieval pottery (1–11.) discovered in the *large earth vallum*'s structure
- Pl. XXII** Archaeological material discovered in the *large earth vallum*'s structure: bricks (1–2.); glass ashing (3.); flint (4.); arrow-head (5.); nail (6.)
- Pl. XXIII** Getic (2.), Hellenistic (1.), Roman (3–5.) and Medieval pottery (6–11.) discovered in the *large earth vallum*'s structure
- Pl. XXIV** Roman (1–2.) and Medieval (3–11.) pottery discovered in the *large earth vallum*'s structure

OANA DAMIAN
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”
oanadamian63@gmail.com
MIHAI VASILE, EUGEN PARASCHIV-GRIGORE, ANDRA SAMSON,
IOANA PARASCHIV-GRIGORE, DANIEL ENE, FLORENTIN MUNTEANU, CONSTANTIN HAITĂ
Muzeul Național de Istorie a României
vasilemihaigabriel@gmail.com, para_eugen@yahoo.com, andrasamson@gmail.com,
ioana.gri@gmail.com, daniel_lucian_ene@yahoo.com, florentin_m@yahoo.com,
costel_haita@yahoo.com

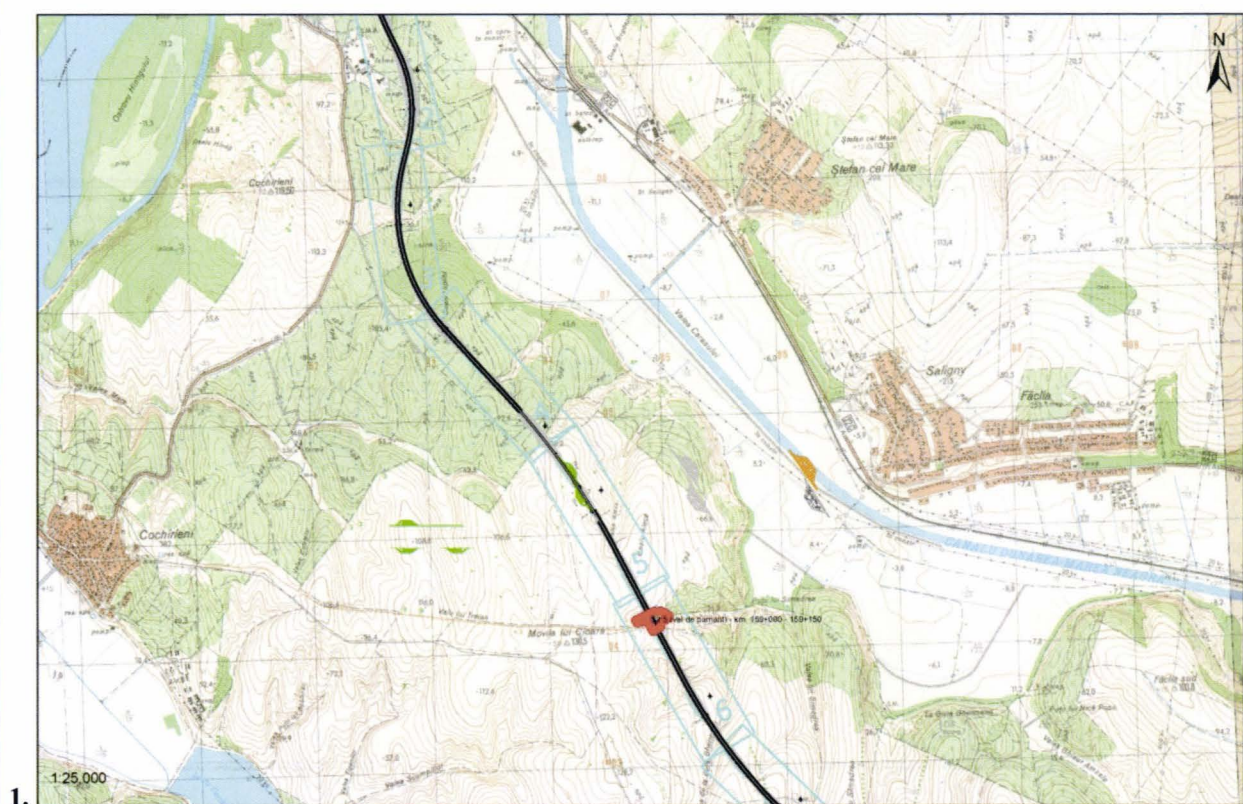

1.

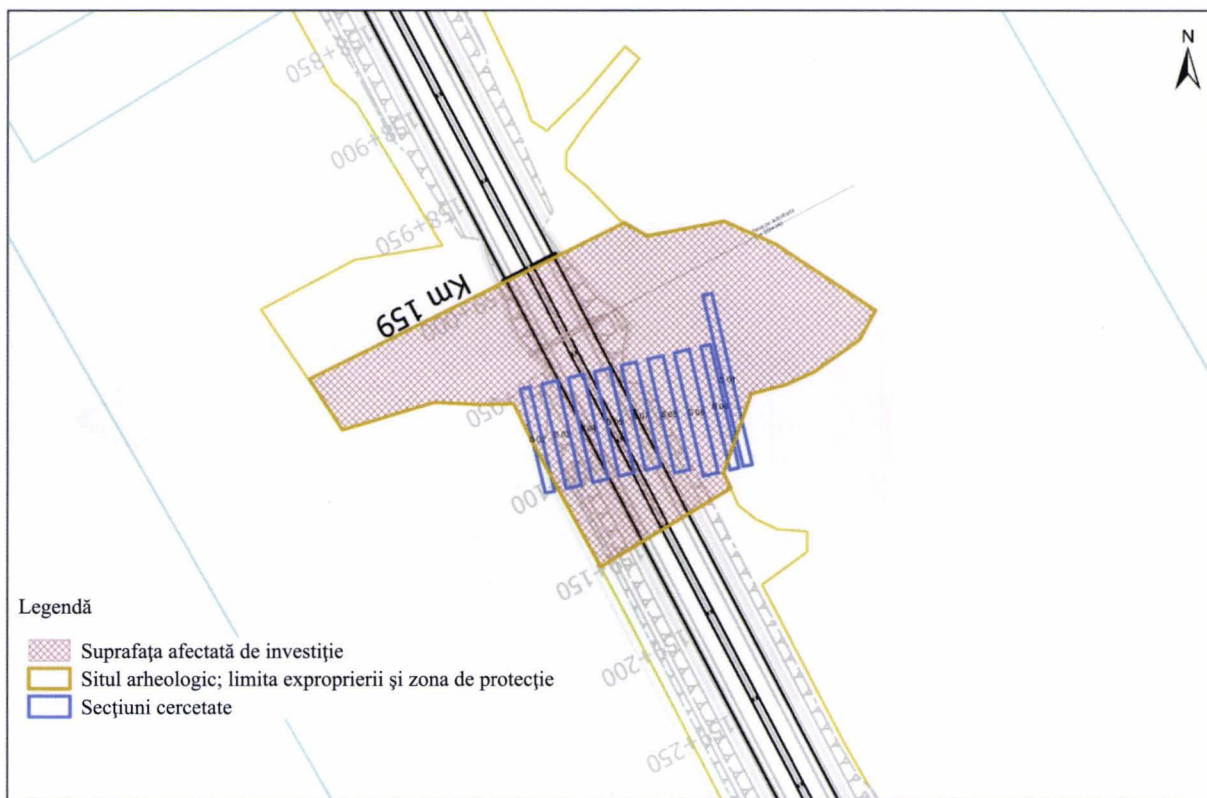
2.

1. Valurile transdobrogene (după Barnea 1971, harta IV); 2. Amplasarea, pe o imagine satelitară din anul 2009, a traseului Autostrăzii 2 București – Constanța, tronsonul Cernavodă – Medgidia, în raport cu traseul valurilor transdobrogene

Situl arheologic *Valul mare de pământ* pe traseul Autostrăzii 2, tronsonul Cernavodă – Medgidia, km 159+000–159+150.
 1. Plan de încadrare în zonă; 2. Vedere aeriană, zbor CNADNR 28.04.2012 (fotografie Carmen Bem)

1.

2.

Traseul Autostrăzii 2, tronsonul Cernavodă – Medgidia, km 159+000–159+150. *Valul mare de pământ*. Cercetări arheologice: **1.** Plan de situație; **2.** Vedere aeriană, zbor CNADNR 28.04.2012 (fotografie Carmen Bem)

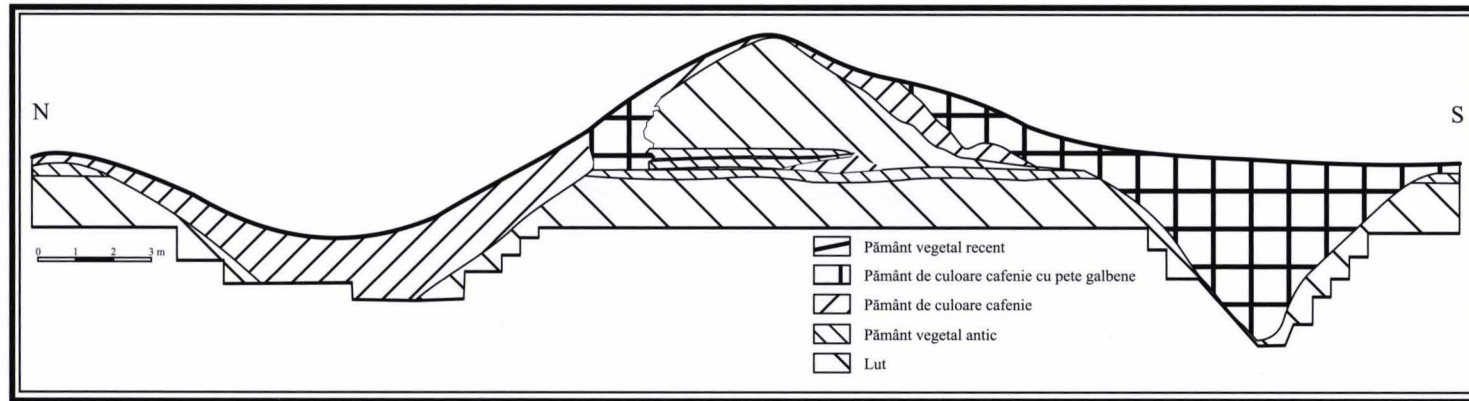

Valul mare de pământ în zona localității Făclia, înainte de începerea lucrărilor arheologice

Valul mare de pământ. Cercetări arheologice, campania 2012. Vedere aeriană, zbor CNADNR 28.04.2012 (fotografie Carmen Bem)

1.

2.

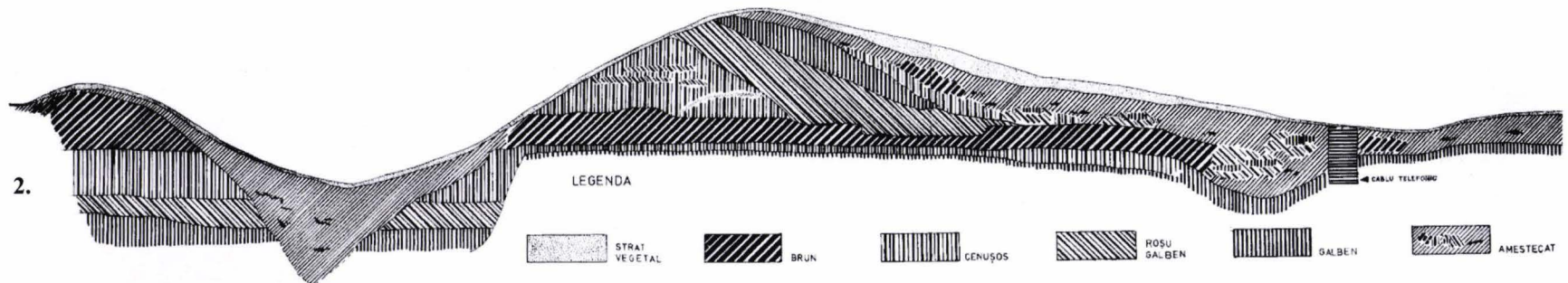
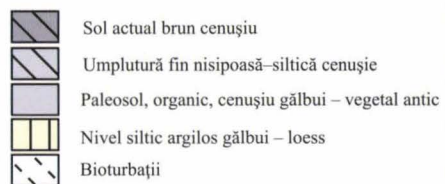
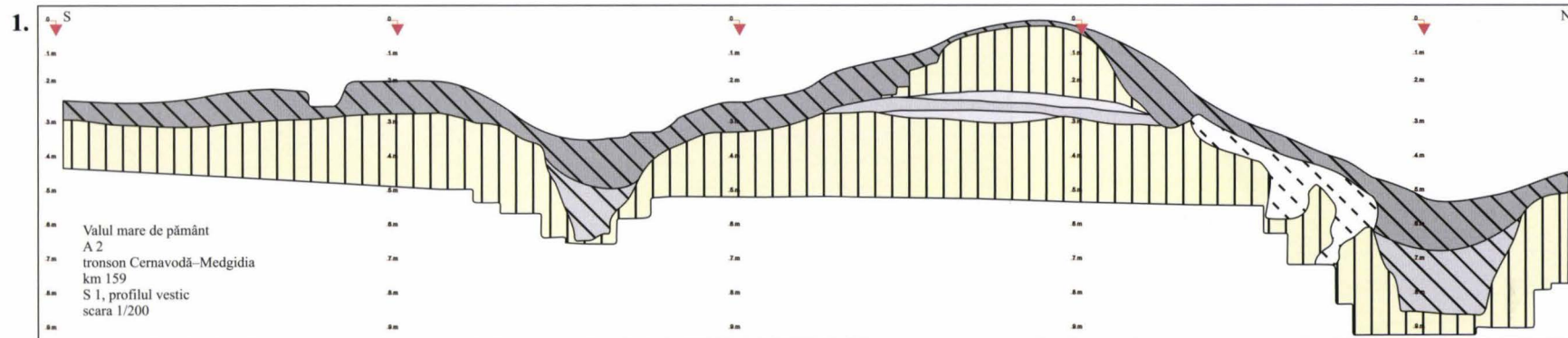
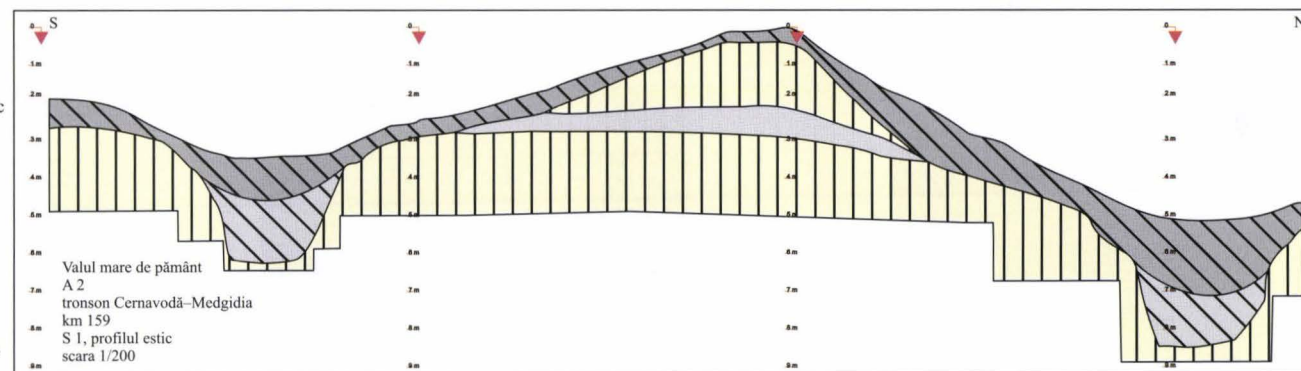

Fig. 1.

Valul mare de pământ. Secțiuni: 1. În zona dintre Gura Ghermelelor și Valea Seacă (după Comșa 1951, 234, fig. 1); 2. În zona Palas (după Panaitescu 1978, fig. 1)

2.

Valul mare de pământ. S 1, profil stratigrafic: vestic (1.) ; estic (2.)

1.

2.

3.

4.

5.

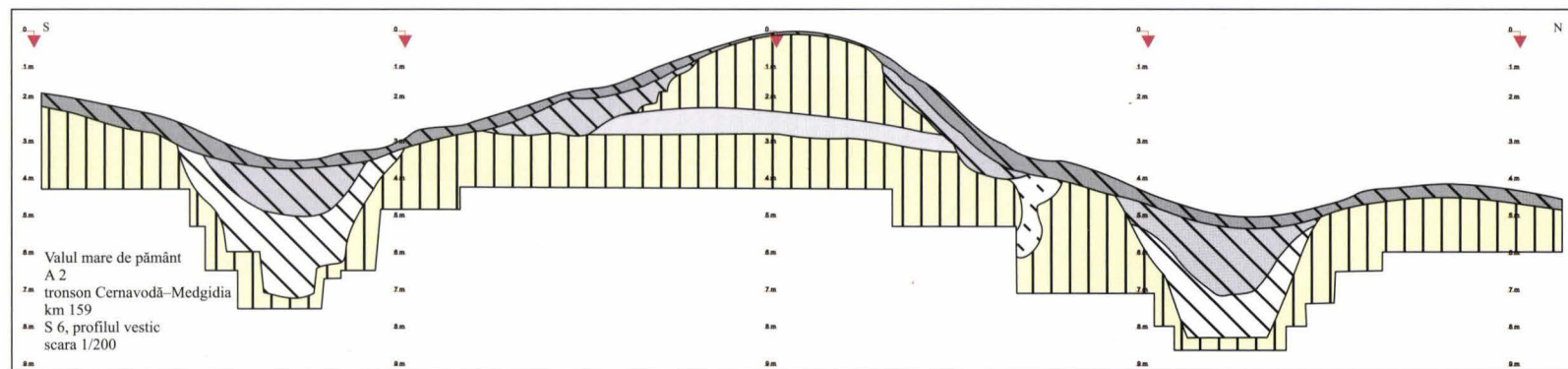

6.

Valul mare de pământ. S 1: 1. Rambleu, profilul vestigial; 2. Rambleu, profilul estigial; 3. Șanțul nordic, profilul vestigial; 4. Șanțul nordic, profilul estigial; 5. Șanțul sudic, profilul vestigial; 6. Șanțul sudic, profilul estigial

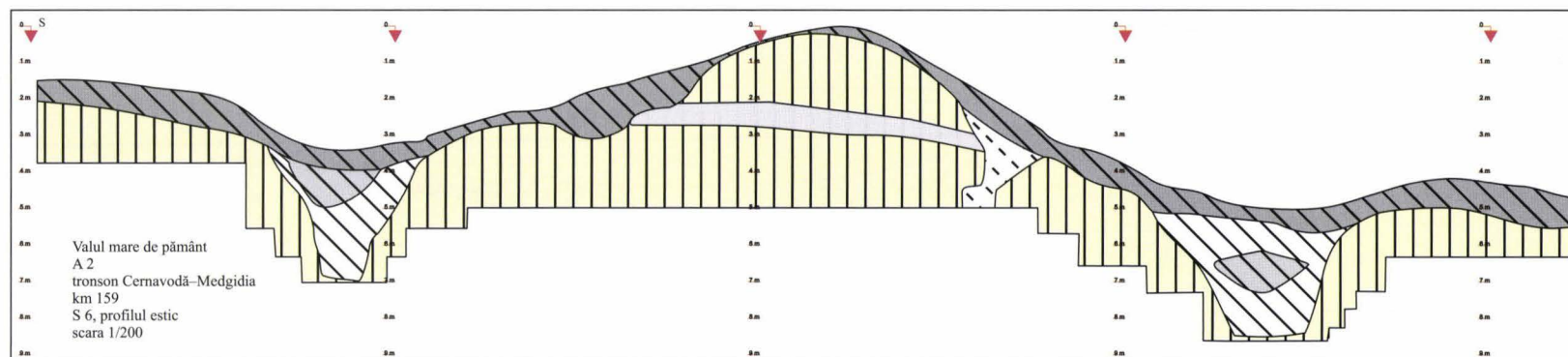
1.

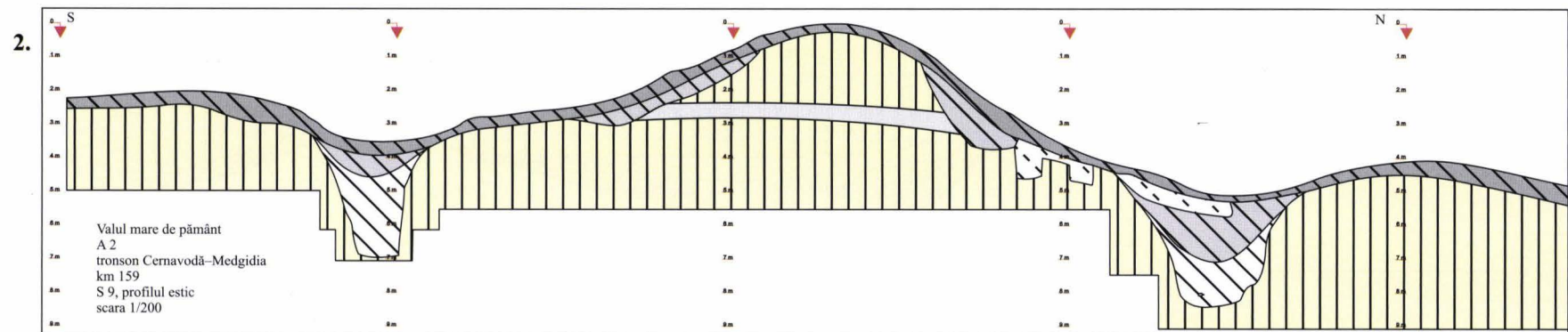
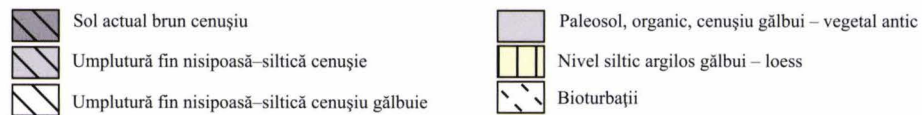
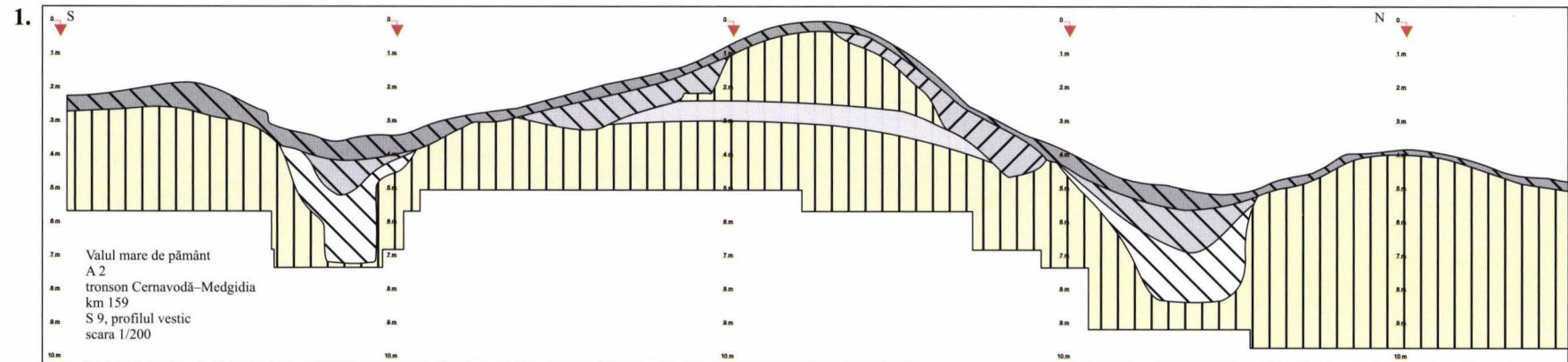
- Sol actual brun cenușiu
- Umplutură fin nisipoasă-siltică cenușie
- Umplutură fin nisipoasă-siltică cenușiu gălbuie

- Paleosol, organic, cenușiu gălbui - vegetal antic
- Nivel siltic argilos gălbui - loess
- Bioturbații

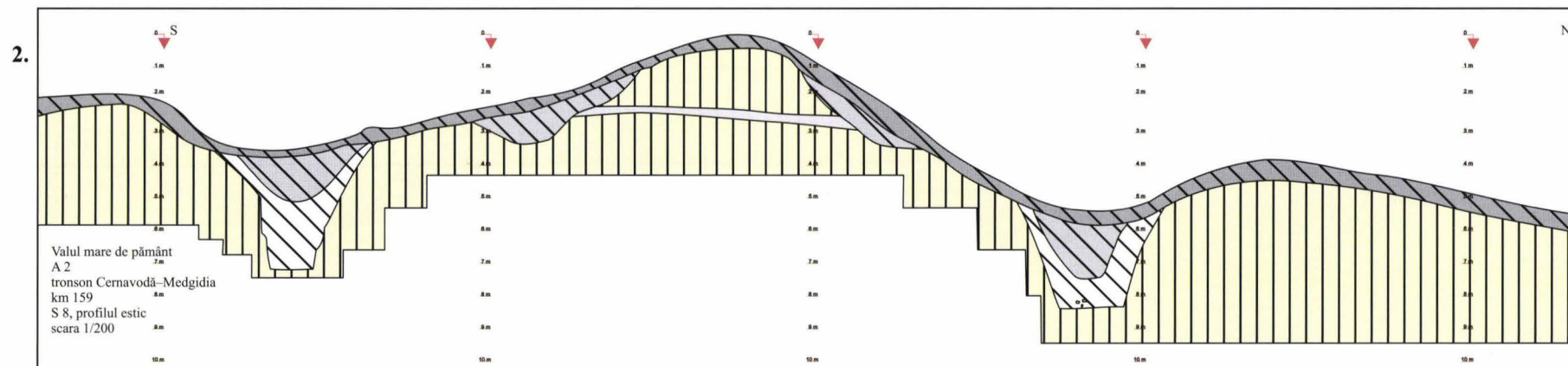
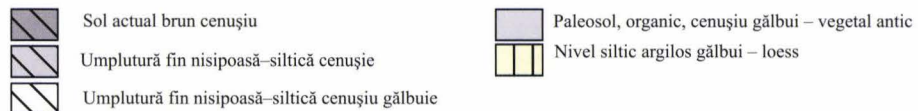
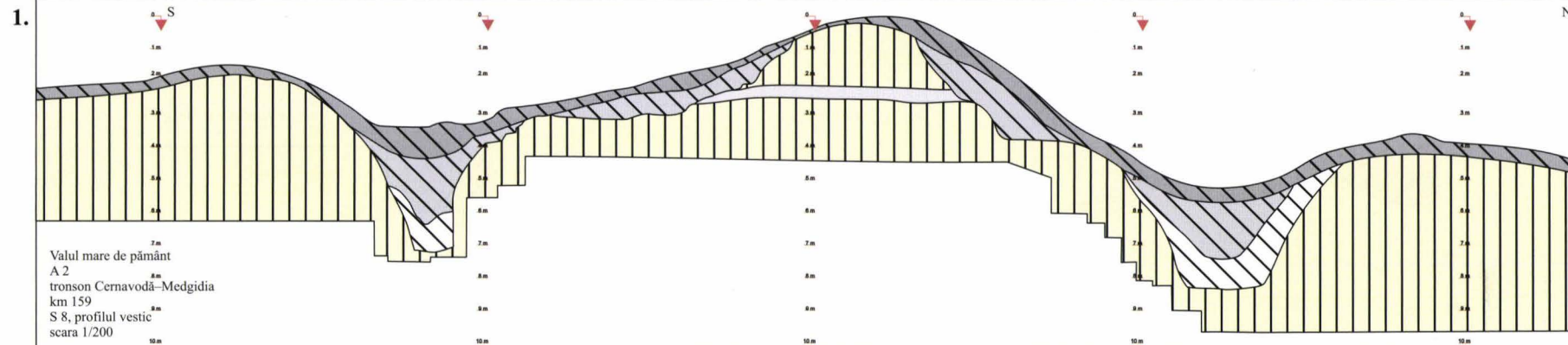
2.

Valul mare de pământ. S 6, profil stratigrafic: vestic (1.); estic (2.)

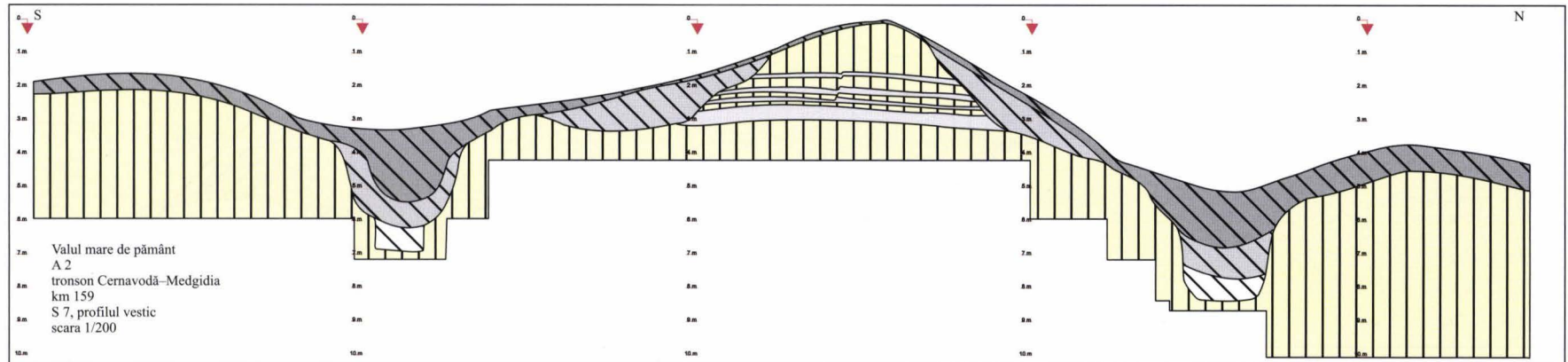

Valul mare de pământ. S 9. profil stratigrafic: vestic (1.); estic (2.)

Valul mare de pământ. S 8, profil stratigrafic: vestic (1.); estic (2.)

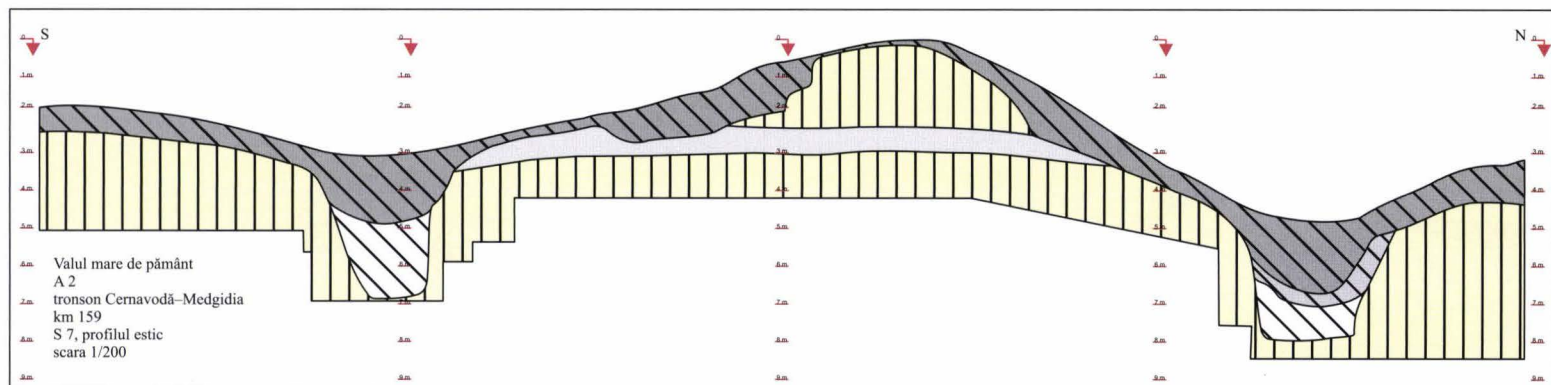
1.

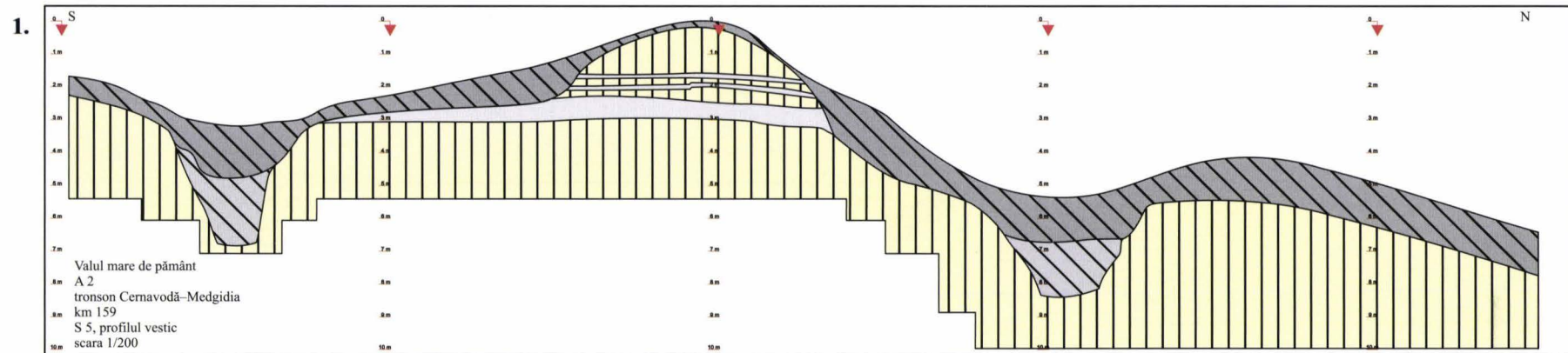
- Sol actual brun cenușiu
- Umplutură fin nisipoasă-siltică cenușie
- Umplutură fin nisipoasă-siltică cenușiu gălbuie

- Paleosol, organic, cenușiu gălbui – vegetal antic
- Nivel siltic argilos gălbui – loess

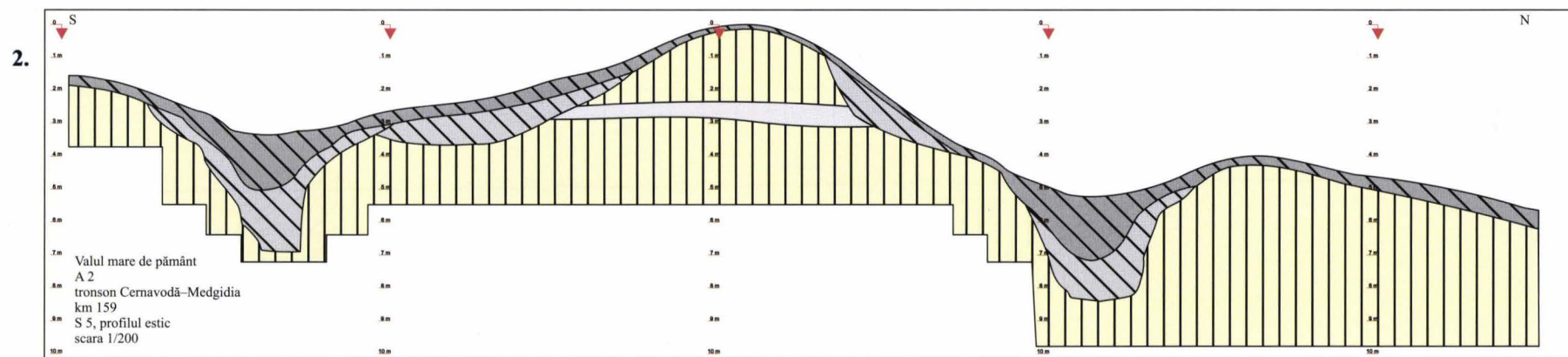
2.

Valul mare de pământ. S 7, profil stratigrafic: vestic (1.); estic (2.)

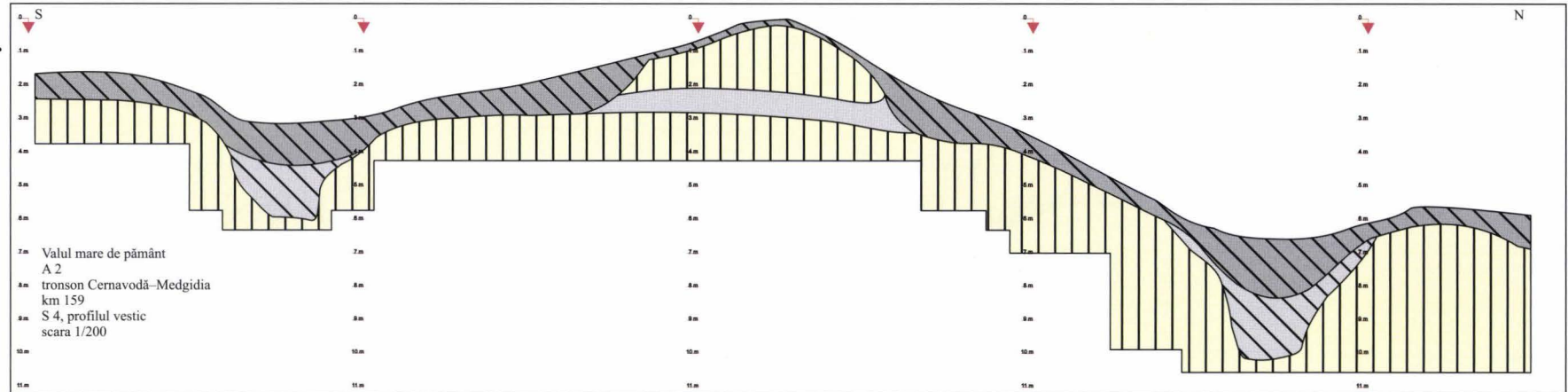

- Sol actual brun cenușiu
- Umplutură fin nisipoasă-siltică cenușie
- Nivel siltic argilos gălbui - loess
- Umplutură fin nisipoasă-siltică cenușiu gălbuie

Valul mare de pământ. S 5, profil stratigrafic: vestic (1.); estic (2.)

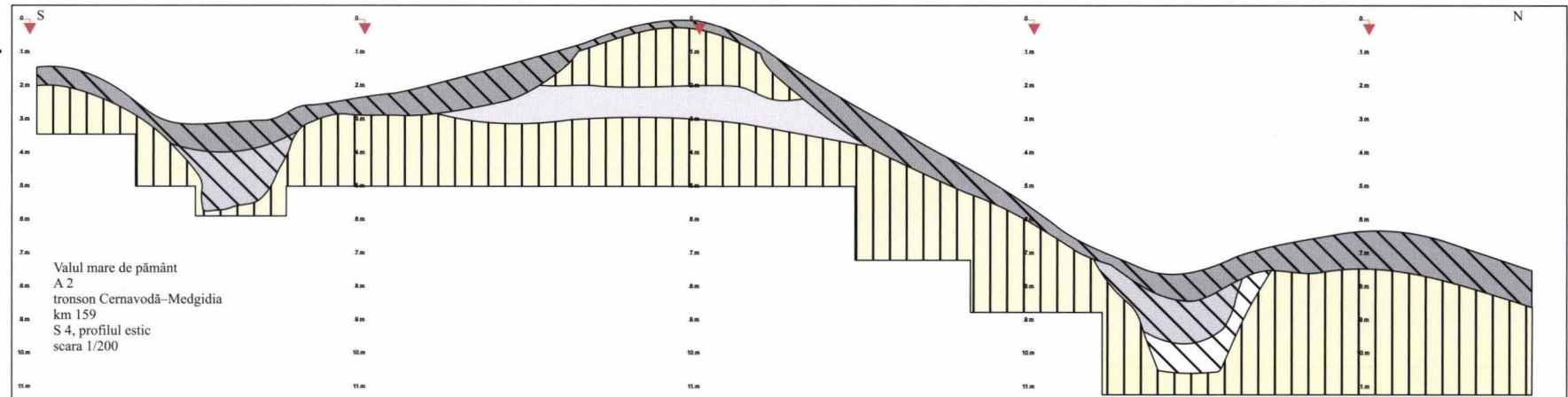
1.

 Sol actual brun cenușiu
 Umplutură fin nisipoasă-silică cenușie
 Umplutură fin nisipoasă-silică cenușiu gălbuie

 Paleosol, organic, cenușiu gălbui – vegetal antic
 Nivel siltic argilos gălbui – loess

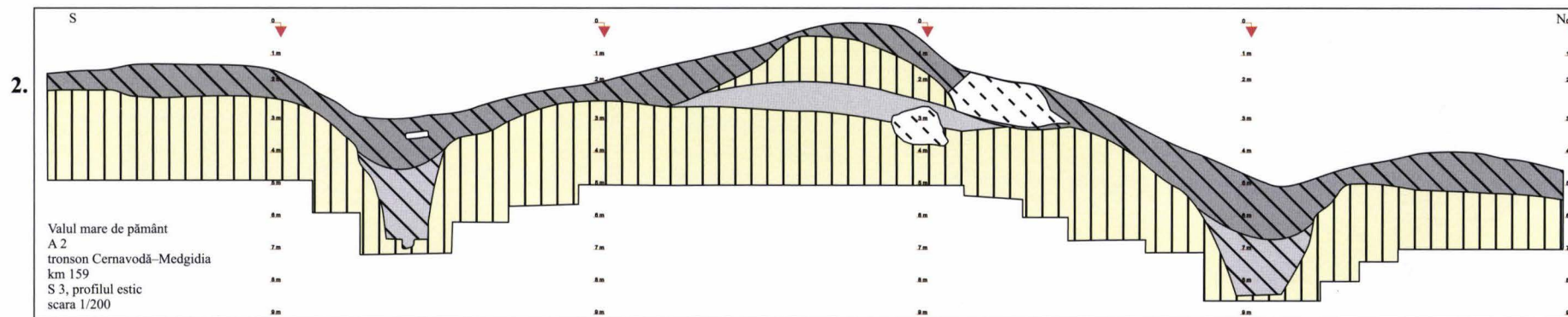
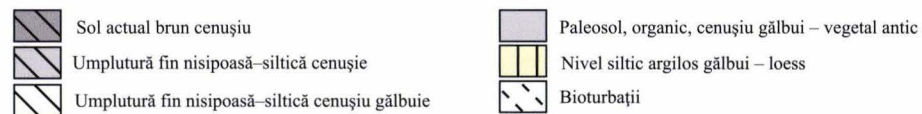
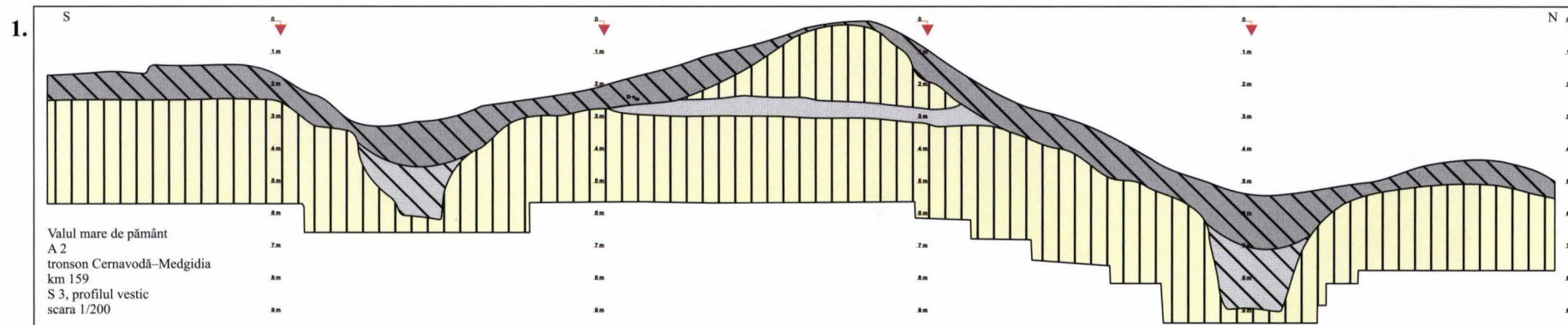
2.

Valul mare de pământ. S 4, profil stratigrafic: vestic (1.); estic (2.)

Valul mare de pământ. S 4: 1. Rambleu, profilul vestic; 2. Rambleu, profilul estic; 3. Șanțul nordic, profilul vestic; 4. Șanțul nordic, profilul estic; 5. Șanțul sudic, profilul vestic; 6. Șanțul sudic, profilul estic

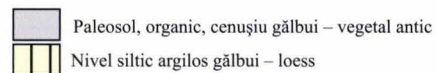
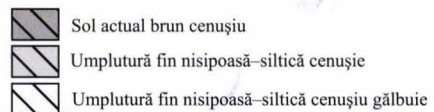
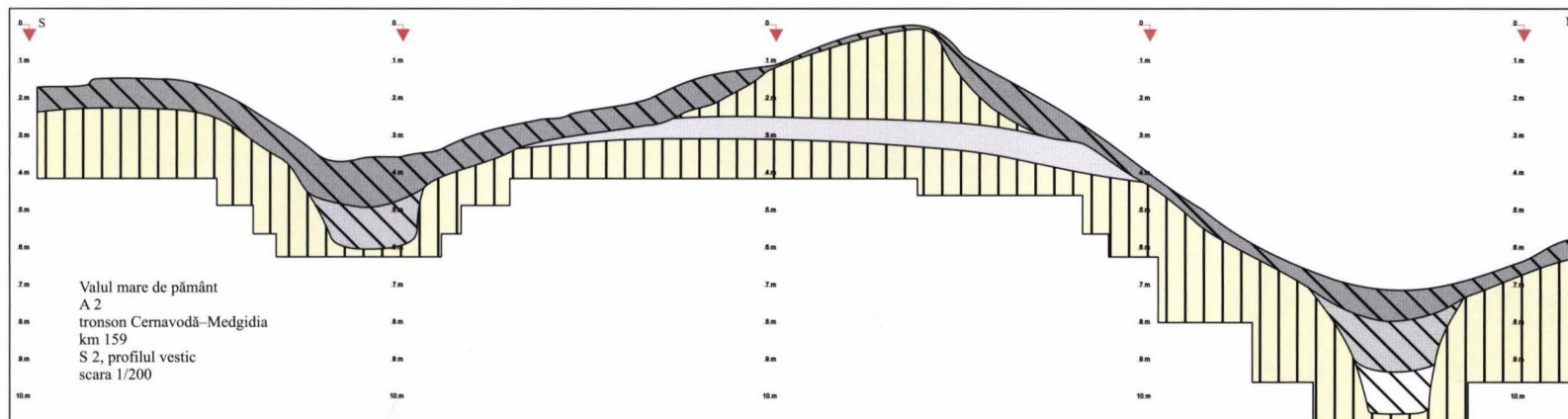

Valul mare de pământ. S 3, profil stratigrafic: vestic (1.); estic (2.)

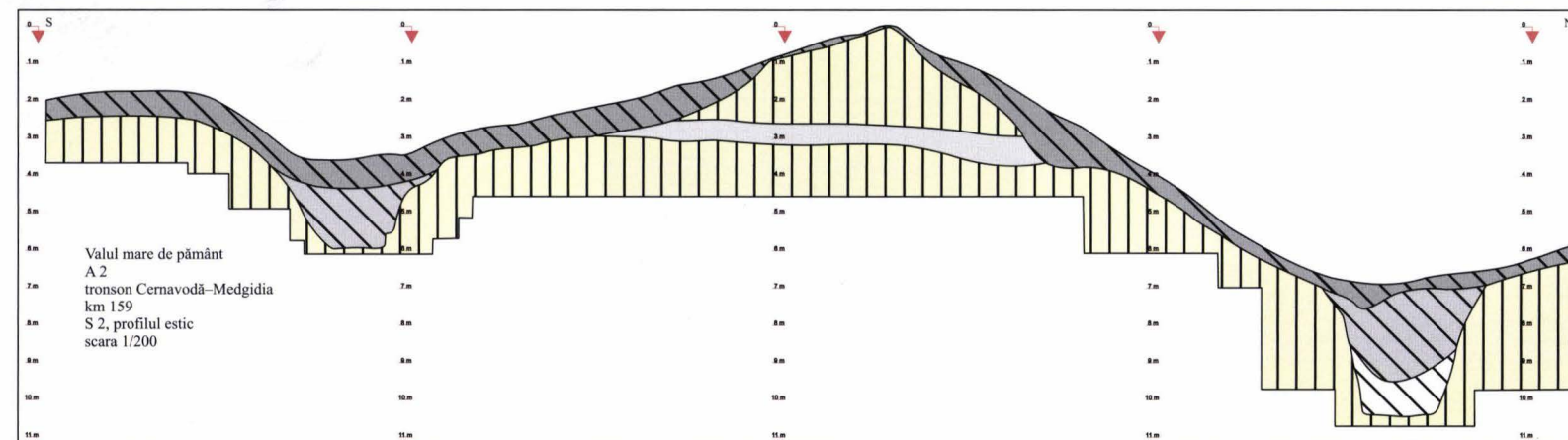

Valul mare de pământ. S 3: 1. Rambleu, profilul vestic; 2. Rambleu, profilul estic; 3. Șanțul nordic, profilul vestic; 4. Șanțul nordic, profilul estic; 5. Șanțul sudic, profilul vestic; 6. Șanțul sudic, profilul estic

1.

2.

Valul mare de pământ. S 2, profil stratigrafic: vestic (1.); estic (2.)

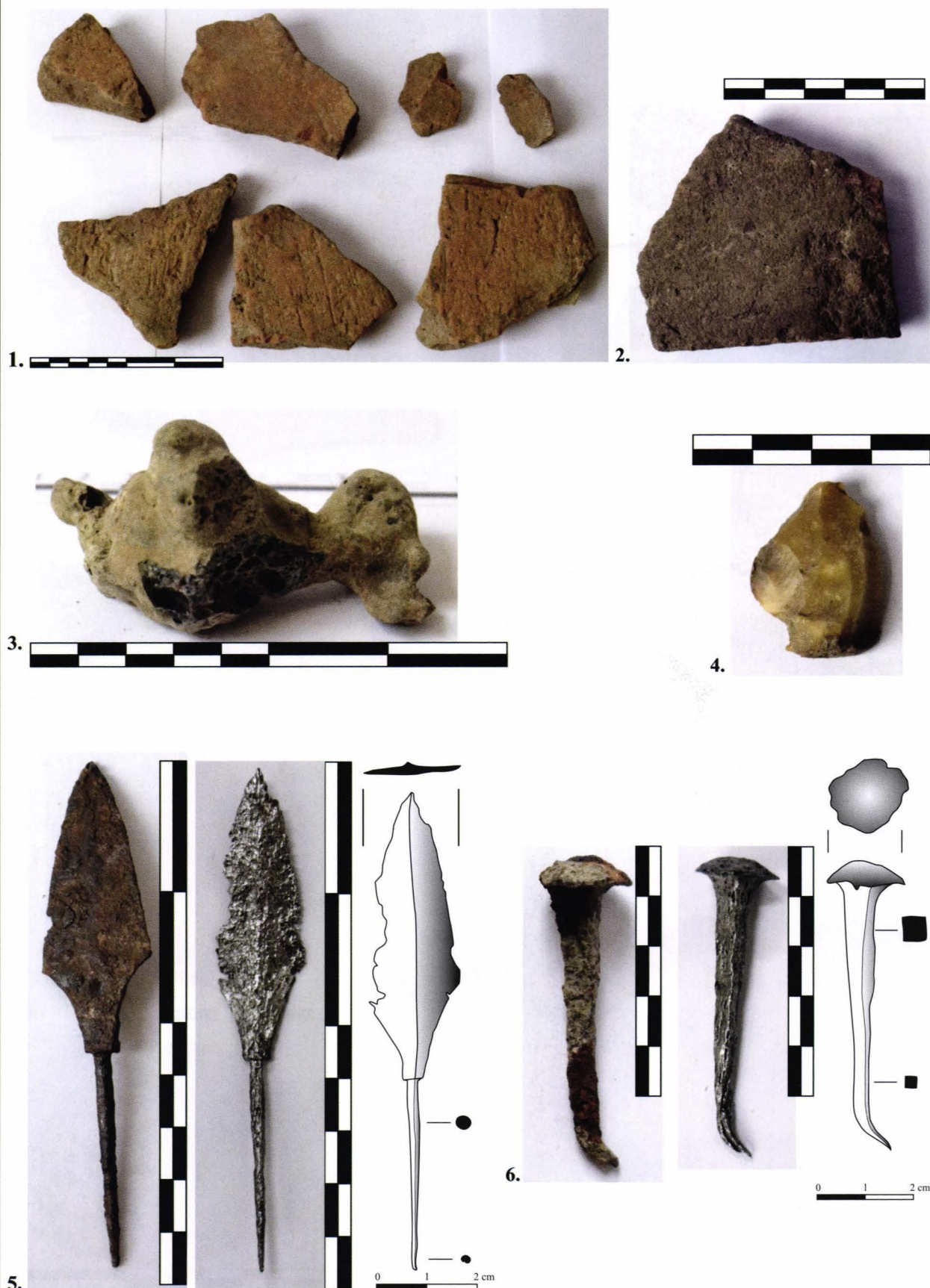
Valul mare de pământ: 1. S 2, șanțul nordic, profilul vestic; 2. S 5, șanțul nordic, profilul estic; 3. S 6, șanțul nordic, profilul estic; 4. S 7, șanțul sudic, profilul vestic; 5. S 8, șanțul nordic, profilul estic; 6. S 9, șanțul nordic, profilul estic

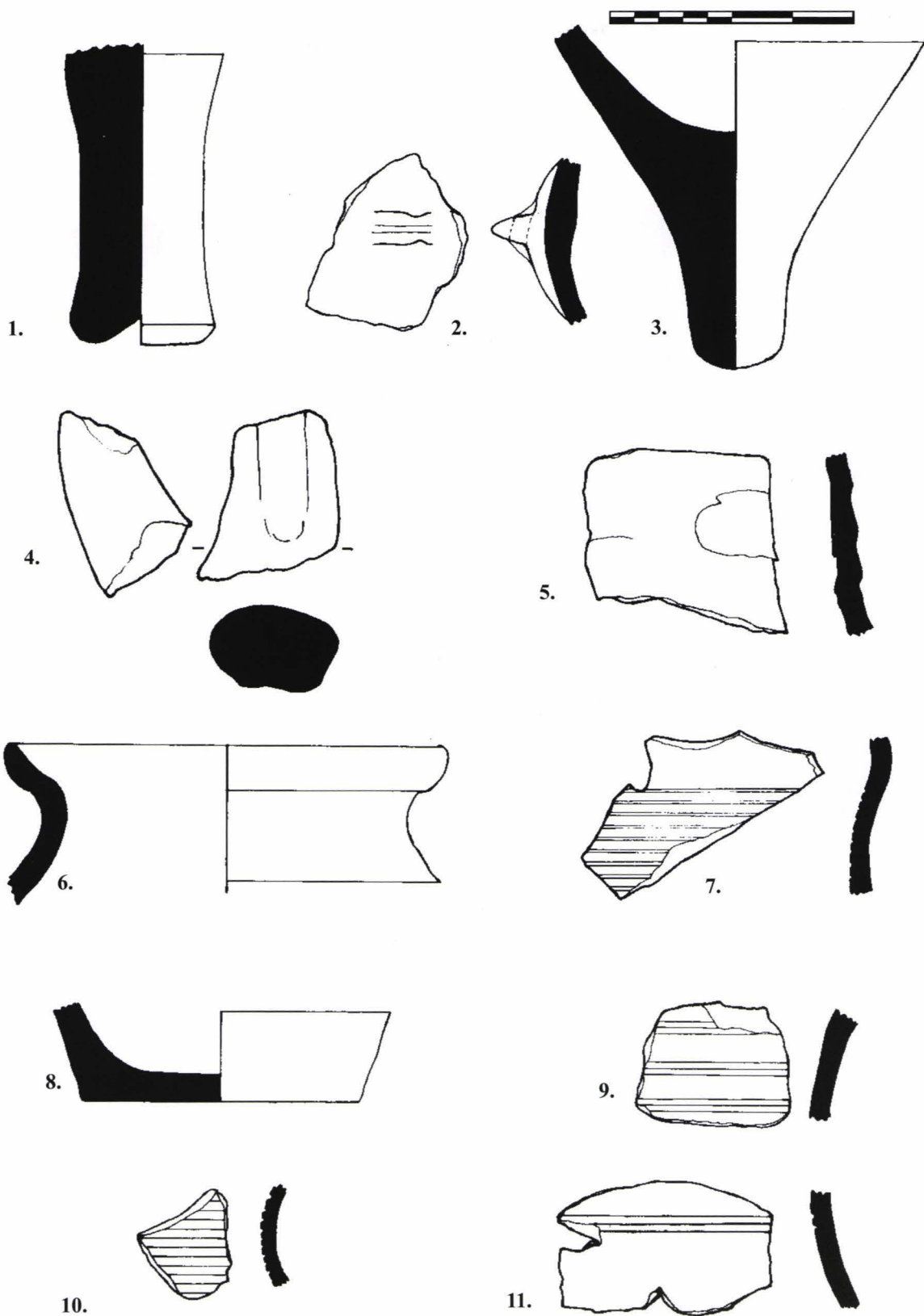
Fragmente ceramice getice (2.), elenistice (1.) și romane (3–8.) descoperite în structura *valului mare de pământ*

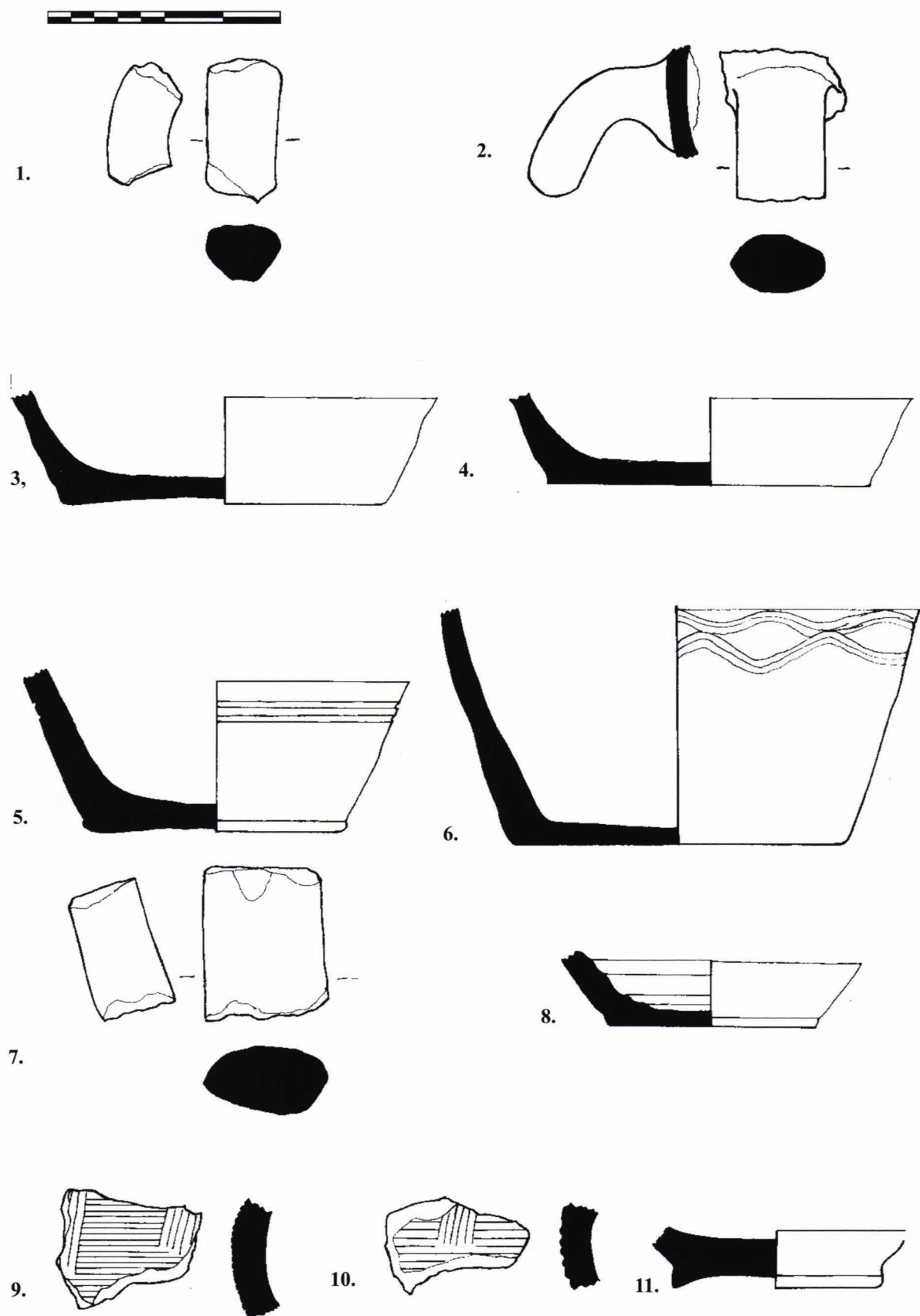
Fragmente ceramice medievale timpurii (1–11.) descoperite în structura *valului mare de pământ*

Materiale descoperite în structura *valului mare de pământ*: cărămizi (1–2.), zgură de sticlă (3.), silex (4.), vârf de săgeată (5.) și cui din fier (6.)

Fragmente ceramice getice (2.), elenistice (1.), romane (3-5.) și medievale timpurii (6-11.) descoperite în structura valului mare de pământ

Fragmente ceramice romane (1-2.) medievale timpurii (3-11.) descoperite în structura *valului mare de pământ*